

Міністерство освіти і науки України
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Інститут гуманітарної підготовки та державного управління
Кафедра публічного управління та адміністрування

Харів Ігор Романович

УДК 351.86

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Виклики та загрози національній безпеці України

Публічне управління та адміністрування

281 «Публічне управління та адміністрування»

_____ І. Р. Харів

Науковий керівник Красій Марія Омелянівна, к.ю.н., доцент

Допущено до захисту
В.о.завідувача кафедри,
д.держ.упр., професор

_____ І.П. Лопушинський

Рецензент
професор кафедри ПУА,
д.політ.н., професор

_____ С.М. Дерев'янку

Робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Івано-Франківськ - 2023

АНОТАЦІЯ

Харів І. Р. Виклики та загрози національній безпеці України. – Рукопис.

Магістерська робота за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». – Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. – Івано-Франківськ, 2023.

У роботі проаналізовано наукові погляди щодо феномену «національної безпеки» у суспільному житті, особливостей правового регулювання відповідних соціальних відносин.

Встановлено, що мета держави полягає у забезпеченні безпеки для кожного індивідуума та суспільства і є умовою її існування. Тому саме забезпечення національної безпеки й повинно розглядатись як основна функція сучасної держави.

Охарактеризовано існуючі проблеми формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки.

Виявлено загальні риси розвитку законодавства у сфері національної безпеки в умовах фактору надзвичайності. Особливістю такого законодавства є тенденція до екстраординарності юридичного процесу, процедури, компетенції державних органів при вирішенні судових спорів. Окрім цього, надзвичайність створює передумови до порушення та не виправданого обмеження прав і свобод людини та ускладнює пошук балансу між такими правами та інтересами суспільства.

Ключові слова: національна безпека, державна політика, державні органи, правове забезпечення, військова агресія.

ANNOTATION

Khariv I. R. Challenges and threats to the national security of Ukraine. - Manuscript.

Master's thesis on specialty 281 "Public management and administration". - Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas. - Ivano-Frankivsk, 2023.

The paper analyzes scientific views on the phenomenon of "national security" in public life, the peculiarities of legal regulation of relevant social relations.

It has been established that the purpose of the state is to provide security for every individual and society and is a condition for its existence. Therefore, it is the provision of national security that should be considered as the main function of the modern state.

The existing problems of formation and implementation of state policy in the field of national security are characterized.

The general features of the development of legislation in the field of national security in the conditions of the emergency factor are revealed. The peculiarity of such legislation is the tendency to extraordinary legal process, procedure, competence of state bodies in resolving legal disputes. In addition, the state of emergency creates prerequisites for the violation and unjustified restriction of human rights and freedoms and makes it difficult to find a balance between such rights and the interests of society.

Keywords: national security, state policy, state bodies, legal support, military aggression.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	8
1.1 Еволюція категорії «національна безпека» у державному управлінні	8
1.2 Становлення системи державних органів із забезпечення національної безпеки	13
РОЗДІЛ 2	
НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ	22
2.1 Проблеми розвитку системи національної безпеки України	22
2.2 Внутрішньополітична безпека в системі національної безпеки України	31
РОЗДІЛ 3	
ПРІОРИТЕТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	42
3.1 Сучасний стан та проблеми правового забезпечення національної безпеки в Україні	42
3.2 Забезпечення прав людини у сфері національної безпеки у умовах протистояння військовій агресії	52
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65

ВСТУП

Проблема забезпечення національної безпеки та забезпечення громадського порядку набуває в сучасних умовах для України величезного значення. Це обумовлено кардинальними геополітичними змінами, які відбуваються у світі в сучасних умовах, що, у свою чергу, спричиняє докорінну трансформацію всієї організації міжнародних відносин, що існувала протягом останніх десятиліть. Принципово іншими стали умови існування і розвитку України, іншими стали виклики і загрози, що стоять перед державою в третьому десятилітті ХХІ століття.

Сьогодні проблеми у сфері національної безпеки позначені великою кількістю загроз різного рівня, багато з яких є глобальними, до цього входять військові конфлікти та війни.

Ураховуючи повномасштабне вторгнення росії на територію України, формування нових міжнародних воєнних альянсів, формування міжнародної співпраці з метою посилення безпеки світового співтовариства, виокремлення інноваційних шляхів розвитку міжнародної та глобальної безпеки, сьогодні актуалізується питання виокремлення сучасних проблем забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу.

Прикладний аспект державного управління у цій сфері є предметом відповідних напрацювань вчених з державного управління, та проблем військового управління. До цієї проблематики у своїх працях зверталася низка вітчизняних та іноземних науковців, зокрема, В.А. Ананьїн, Л.М. Артюшин, А.Л. Баланда, О.Ф. Белов, В.І. Білошицький, Р. Броуз, О.С. Власюк, А.В. Возженніков, С.О. Воронцов, В.П. Горбулін, І.В. Гурлєв, М.Ю. Дундуков, Д.В. Євенко, А.Б. Качинський, Г.Ф. Костенко, В.В. Крутов, В.М. Кудрявцев, Д.В. Кузнєцов, М. Леффлер, Е.М. Лисицин, О.В. Литвиненко, Дж. Малфорд, В.Л. Манілов, Є.М. Мануйлов, В.М. Мірошніченко, О.Ю. Панфілов, В.Г. Пилипчук, Д.В. Пожарський, М. Сейджман, В.С. Сідак, Г.П. Ситник, Є.Д. Скулиш, О.І.

Смирнов, А. Уїлз, Ф. Флурі, В.М. Фурашев, Ф. Хоффман, Ф. Шреєр, О.Н. Ярмиш, В.А. Яценко та ін.

Мета та завдання дослідження. *Метою магістерської роботи є розробка теоретичних засад державно-управлінського аналізу сутності та особливостей формування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки.*

Для досягнення поставленої мети було визначено такі завдання:

- дослідити еволюцію категорії «національна безпека» у державному управлінні;
- проаналізувати становлення системи державних органів із забезпечення національної безпеки;
- розкрити проблеми розвитку системи національної безпеки України;
- визначити місце внутрішньополітичної безпеки в системі національної безпеки України;
- охарактеризувати сучасний стан та проблеми правового забезпечення національної безпеки в Україні;
- з'ясувати забезпечення прав людини у сфері національної безпеки у умовах протистояння військовій агресії.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері національної безпеки.

Предмет дослідження – виклики та загрози національній безпеці України.

Методи дослідження. *Методологічною основою дослідження слугували філософські, загальнотеоретичні, спеціальні та міжгалузеві методи наукового пізнання. За допомогою філософських методів з'ясовано сутність концепту «національна безпека», передумови до формування відповідного поняття, вплив зазначеного концепту на право, законодавство й державне управління, визначено взаємозв'язки функцій держави та значення сутності безпеки в розумінні функцій, досліджено еволюцію підходів до розуміння національної безпеки у суспільних відносинах, державній політиці та суспільних науках. За*

допомогою гносеологічного методу дослідження з'ясовано сутність понять «національна безпека», «забезпечення національної безпеки» та інших, що характеризують напрями безпеки у співвідношенні з функціями держави. Структурно-функційний метод застосовано при дослідженні сутності держави та державної політики із забезпечення національної безпеки.

Новизна отриманих результатів полягає у тому, що в дослідженні запропоновано вирішення наукової проблеми, з'ясування феномену національної безпеки та його впливу на державу, визначення викликів і загроз національної безпеки.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості і доцільності використання основних положень і висновків роботи для розробки наукової та навчальної літератури, а також в практичній діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування відносно процесів розробки ними державно-управлінських рішень щодо формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки.

Опис структури роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 71 сторінку, із них 61 сторінка основного тексту. Список використаних джерел налічує 65 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1 Еволюція категорії «національна безпека» у державному управлінні

Дослідження феномену «національної безпеки», що виникло у вітчизняних суспільних науках одночасно зі здобуттям нашою державою незалежності, значно актуалізувалися в період агресії проти України. Зазначена проблематика активно викладається та сприймається крізь призму дослідження виникнення та розвитку категорії «безпека» у філософському розумінні, а також при вивченні окремих історичних проблем держави і права. Окремі дослідники виводять розуміння цієї категорії від античних філософів та мислителів Давнього Світу¹.

Важливою особливістю безпеки є те, що вона не існує сама по собі, ізольовано від загальної людської життєдіяльності. Вона є тісно пов'язаною з усіма сторонами життя суспільства, що надає можливість через оцінювання забезпечення безпеки соціального об'єкта ухвалювати рішення про доцільність конкретних дій. Не випадково нині особлива увага приділяється вивченню внутрішніх механізмів розвитку і функціонування соціальних об'єктів, якими є людина, соціальні групи, суспільство та держава.

Наразі зміст поняття «безпека» дедалі більше уніфікується. Так, зокрема, у багатьох джерелах це поняття визначається вже не як антиномія небезпеки, а як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз політичного, економічного, соціального, військового, техногенного, екологічного, інформаційного та іншого характеру, що передбачає встановлення політичної, економічної та соціальної стабільності

¹ Горбатюк С.Є. Еволюція феномену безпеки: від стародавніх політико-правових учень – до сучасної наукової думки. *Вісник НАДУ при Президентіві України*. 2016. № 2. С. 28-35.

в державі, безумовне виконання законів і підтримання правопорядку, розвиток міжнародного співробітництва на основі партнерства². Як би не змінювалося історично уявлення про безпеку, але попри всі зміни «політичне розуміння сенсу безпеки полягало ... в уявленнях про стан або цілі, що конституюють відносини між індивідами і державами або спільнотами».

У державно-управлінському розумінні безпека виступає як життєздатність соціальних і державно-управлінських об'єктів. Будучи складним соціальним явищем, вона має конкретно-історичний характер, до того ж характер не абсолютний, а відносний, набуваючи смислового значення в зв'язку з розглядом конкретного соціального об'єкта або сфери людської діяльності.

Із цього випливає, що безпеки можна досягти в умовах захищеності людського суспільства й навколишнього матеріального світу від негативних впливів різного характеру. Практично об'єктами безпеки життєдіяльності є природа, суспільство і система управління.

Традиційно наука про безпеку була тісно пов'язана з ученням про управління державою і поділялася на:

- 1) загальне вчення про внутрішнє управління;
- 2) вчення про управління, що стосується особистих інтересів;
- 3) вчення про управління, що стосується господарських інтересів.

У вченні про особисті інтереси викладалися права й обов'язки особи в державі, які стосувалися головним чином реєстрації особи, сім'ї, приналежності до держави, контролю за внутрішнім пересуванням та еміграцією, а також визначалися завданнями правоохоронних органів в умовах повсякденної життєдіяльності й у надзвичайних ситуаціях. Передбачалися окремі заходи з охорони здоров'я суспільства та в галузі освіти, були розроблені основні положення про релігії і моральність.

² Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (гол.) та ін. ; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. Київ : НАДУ, 2011. Т. 1: Теорія державного управління / наук.-ред. кол.: В. М. Князев та ін. 2011. С. 157.

Аналіз викладених в ученнях положень показував, що з боку держави вживалися незначні заходи щодо захисту громадян від різних загроз. На додаток до виключно державного пріоритету турботи про безпеку особи, суспільства виникає діяльність створюваних політичних партій і громадських організацій, які в своїх програмних документах вимагали захисту політичних, економічних і соціальних інтересів суспільства, соціальних груп та особи.

Водночас сучасний стан розробленості проблеми безпеки характеризується різноманіттям підходів до її розуміння. Тому найбільш загальне поняття «безпека» застосовується до багатьох процесів, оскільки специфічні ознаки безпеки соціального суб'єкта, що відображають, перш за все, «відсутність небезпеки», дозволяють використовувати це поняття в різних галузях. Окремі автори пов'язують безпеку з такими поняттями, як країна, держава, суспільство, нація, особа чи управління. Разом із тим безпека з моменту зародження людства є найважливішою потребою людини і як політичне, соціологічне й державно-управлінське поняття виступає у вигляді життєздатності соціальних об'єктів.

Деякі вчені визначають безпеку як атрибут, тобто невід'ємну властивість соціальної системи, втрата якого призводить до загибелі системи³. У роботі «Державне управління і національна безпека» відомий вчений А. Прохожев підкреслює, що національна безпека розглядається як «захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує сталий прогресивний розвиток країни»⁴.

За сучасних умов, коли нові виклики вимагають від держав чесних зусиль для подолання загроз різного порядку а також з урахуванням постійно мінливої обстановки як усередині України, так і поза її межами, що, в свою чергу, безпосередньо впливає на забезпечення національної безпеки, на нашу думку,

³ Словник термінів та визначень недержавної системи безпеки України / В. В. Крутов, П. Я. Пригунов, М. О. Будаков та ін. Київ : УСПП, 2008. С. 37–38.

⁴ Вонсович О. С. Національна безпека України в умовах сучасних геополітичних змін. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2017. Вип. 24 (2). С. 18–24.

поняття національної безпеки може бути більш прийнятним, якщо розглядати його з позицій стану й умов захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави, які гарантують, попри наявність і вплив внутрішніх і зовнішніх загроз, виживання і подальший прогресивний розвиток⁵. Для вивчення проблем забезпечення національної безпеки важливе значення має її структура, яка суттєво впливає на вибір форм, методів та організацію виявлення, попередження і припинення дії чинників, що становлять загрозу національній безпеці.

Як правило, джерела, які становлять загрозу національній безпеці, на наш погляд, визначаються, державними кордонами і поділяються на два види – внутрішні та зовнішні. Зовнішня безпека – це захищеність національних інтересів, цінностей і способу життя від загроз, що походять ззовні відносно держави. Однак сьогодні існує багато проблем зовнішньої безпеки і, перш за все, такі, як тероризм, зміна клімату, епідеміологічні загрози, організована злочинність і деякі інші, які ізолювано – в масштабі однієї країни – вирішити неможливо. Події, пов'язані зі світовою пандемією 2020 року COVID-19, – тому підтвердження. Тож, у галузі зовнішньої безпеки слід шукати баланс інтересів з іншими країнами. Внутрішню безпеку окремі автори розглядають як «захищеність національних інтересів, національних цінностей і способу життя від загроз, що походять від процесів, організацій, осіб та об'єктів, що перебувають під управлінням держави».

На нашу думку, більш прийнятним слід вважати визначення внутрішньої безпеки як стану нормального функціонування інститутів державного управління, інститутів громадянського суспільства й органів державної влади, на ефективність яких впливають дезорієнтація державного регулювання в сфері економіки й управління, серйозні розбіжності в поглядах між різними

⁵ Виклики й загрози національній безпеці у контексті геополітичного та гео економічного вибору України : матеріали круглого столу (м. Київ, 3 груд. 2014 р.) / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, к-драглобалістики, євроінтеграції та упр. нац. Безпекою ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, Г. П. Ситника. Київ : НАДУ, 2014. 161 с.

політичними підходами, зниження якості та рівня життя населення і зростання злочинності⁶.

Найважливіше значення в забезпеченні національної безпеки має державна безпека, під якою, в свою чергу, розуміється ефективний захист територіальної цілісності й суверенітету в усіх сферах життєдіяльності держави і її конституційного ладу. Водночас державна безпека не може бути забезпечена без надійної та безперервної діяльності апарату державного управління, що містить у собі законодавчий, виконавчий і судовий компоненти.

Провідними напрямками в стратегії забезпечення державної безпеки є, на наш погляд, такі:

- своєчасне й адекватне реагування на загрози, що виникають, відповідно до їх характеру і реальних масштабів;
- здатність уживати превентивних заходів із запобігання і нейтралізації загроз;
- оптимальне поєднання інтересів безпеки країни та її окремих регіонів;
- поєднання системи національної безпеки країни з міжнародною;
- раціональне й ефективне використання наявних для вирішення завдань забезпечення безпеки сил і засобів.

Найбільш небезпечними чинниками для державної безпеки країни останнім часом стали: висування територіальних претензій до України з боку сусідніх держав, анексія частини територій, нарощування військових угруповань поблизу наших кордонів, наявність воєнних конфліктів на території країни, міграційні процеси, проблеми природного, техногенного та епідеміологічного характеру.

Оскільки життєдіяльність держави розвивається в різних сферах, і в кожній може виявлятися дія несприятливих чинників, національна безпека містить у собі політичну, економічну, соціальну, військову, інформаційну,

⁶ Про національну безпеку України. Закон України від 21 червня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>

екологічну державно-управлінську та інші види безпеки. Сукупність цих складових становить систему національної безпеки⁷.

Підбиваючи деякі підсумки, можна сказати, що, безумовно, для глибокого й усебічного вивчення процесів, які безпосередньо впливають на стан національної безпеки, потрібен системний метод пізнання законів розвитку суспільства, відповідно до яких суспільство являє собою систему функціонуючих елементів, ланок і зв'язків у межах наявних відносин та інтересів суб'єктів і громадських інтересів. Разом із тим дослідження системного розвитку суспільних відносин, зокрема виникнення внутрішніх загроз національній безпеці, показує, що будь-який елемент чи предмет – як підсистема (національна безпека) в системі держави – є відносно відокремленою, автономною системою, сформованою з різних частин, але водночас залежною від загальної системи – держави. Тому внутрішня безпека як складова частина національної безпеки, будучи об'єктом дослідження цілісної системи (суспільства, держави), яка розвивається на основі загальних закономірностей, виступає як відповідна системи відносин, має свої специфічні гносеологічні основи в політичній, економічній, соціальній та інших сферах діяльності.

1.2 Становлення системи державних органів із забезпечення національної безпеки

Окрім конституційно визначених суб'єктів забезпечення національної безпеки, її забезпечують державні органи (суб'єкти), що діють відповідно до спеціальних законодавчих актів.

Відповідно до вимог ст. 4 Закону України «Про основи національної безпеки України»⁸ від 19.06.2003 р. № 964-IV до числа суб'єктів забезпечення

⁷ Копанчук В. О. Державна політика у сфері національної безпеки та охорони громадського порядку: дис. ... докт. наук держ. упр. Харків, 2020. С. 39.

⁸ Про основи національної безпеки України: Закону України від 19.06.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

національної безпеки України було віднесено доволі значне коло державних органів, окрім конституційно визначених (Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, РНБО), це були міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Національний банк України (НБУ), суди загальної юрисдикції, прокуратура України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, та окремо – Збройні Сили України, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба та інші військові формування, утворені відповідно до законів України. У 2015 році до числа суб'єктів забезпечення національної безпеки України було також віднесено Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) та органи і підрозділи цивільного захисту.

Оновлення законодавства у сфері національної безпеки і оборони, що відбулось у 2018 році, дещо уточнило побудову системи сектору безпеки і оборони, шляхом введення нових термінів – «сектор безпеки і оборони», «сили безпеки» та «сили оборони». У такий спосіб усі державні органи, що забезпечують національну безпеку України, або беруть участь у такому забезпеченні, належать до сектору безпеки і оборони, і відповідно до його окремих складових.

Отже, потрібно розглядати склад сектору безпеки і оборони та відповідні повноваження його складових, ґрунтуючись на систематизації, яка визначена законодавчим актом. На відміну від простого перерахування суб'єктів забезпечення національної безпеки України, що мало місце у Законі України «Про основи національної безпеки України», новий законодавчий акт намагається побудувати певну систему сектору безпеки і оборони, що складається із чотирьох складових. До їх числа належать сили безпеки, сили оборони, оборонно-промисловий комплекс, а також громадяни і громадські об'єднання. Перші дві складові сектору безпеки і оборони не диференційовані у приписах ч. 2 ст. 12 Закону України «Про національну безпеку України»⁹. На

⁹ Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>

рівні термінологічного роз'яснення у ст. 1 Закону вказано, що сектор безпеки і оборони України складається з чотирьох взаємопов'язаних складових: сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки. Функції та повноваження складових сектору безпеки і оборони визначаються законодавством України. «сил безпеки» віднесено: правоохоронні органи, розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту, інші органи, на які Конституцією та Законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки держави.

До складу сектору безпеки і оборони входять: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Антитерористичний центр при Службі безпеки України, Служба судової охорони, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику.

Поки що у тексті Закону перелічено 13 державних органів та два формулювання, що можуть змінюватися внаслідок зміни у інших законодавчих актах. З числа цих органів нині 2 мають статус міністерств (Міністерство оборони та Міністерство внутрішніх справ), що відповідає вимогам Закону України «Про центральні органи виконавчої влади». Статус інших державних органів доволі різний, що передусім зумовлено приписами спеціального законодавства, яке не уніфіковувалося протягом тривалого часу.

Зокрема, Збройні Сили України з часу свого утворення мають статус військового формування¹⁰. При цьому статус «інших військових формувань» та питання юридично коректного віднесення державних органів чи їх складових до числа таких формувань, залишається проблематичними.

Державна спеціальна служба транспорту відповідно до вимог ст. 1 Закону України «Про Державну спеціальну службу транспорту» від 05.02.2004 р. № 1449-IV, є «спеціалізованим військовим формуванням». Виходячи із відповідного організаційного механізму та враховуючи приписи Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», вона є центральним органом виконавчої влади (службою), діяльність якої спрямовується Міністром оборони України.

Національна гвардія України є «військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України» (ст. 1 Закону України «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014 р. № 876-VII). Очолює Національну гвардію головний орган військового управління, який очолює командувач. Водночас чинний Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» відносить до їх числа лише служби, агентства, інспекції. У такий спосіб віднесення НГУ до числа центральних органів виконавчої влади не є юридично коректним.

Статус Національної поліції України законодавець прямо визначив як центральний орган виконавчої влади (ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII), хоча серед видів центральних органів виконавчої влади, визначених ст. 16 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», «поліції» немає.

Правова регламентація статусу Державної прикордонної служби змінювалася з часу прийняття спеціального законодавчого акту – Закону України «Про Державну прикордонну службу України» від 03.04.2003 р. № 661-IV. Чинна редакція Закону визначає її статус як «правоохоронного органу спеціального призначення», до складу якого входить центральний орган

¹⁰ Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>

виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону (ст. 6 Закону). Таким органом є Адміністрація Державної прикордонної служби, яка діє відповідно до Положення про неї¹¹.

Державна міграційна служба України, що діє на підставі Положення про неї¹², є центральним органом виконавчої влади, статус якого повністю відповідає вимогам Закону України «Про центральні органи виконавчої влади».

Аналогічним є статус Державної служби з надзвичайних ситуацій (ДСНС). Водночас проблемним питанням є належне визначення та класифікація серед сил безпеки т. зв. «сил цивільного захисту», оскільки спеціальний кодифікований законодавчий акт відносить до їх числа «аварійно-рятувальні формування, спеціалізовані служби та інші формування цивільного захисту, призначені для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації надзвичайних ситуацій»¹³.

Організаційно-правовий статус Служби безпеки України змінювався з часу ухвалення спеціального законодавчого акту. Зокрема, ст. 1 Закону України «Про Службу безпеки України» визначала її статус як «державного правоохоронного органу спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України». При ухваленні Закону України «Про національну безпеку України», у ст. 1 Закону України було внесено зміни щодо правового статусу СБУ, що став визначатись, як «державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України»¹⁴.

Управління державної охорони є державним правоохоронним органом спеціального призначення, підпорядкованим Президентові України (ч. 1 ст. 11 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 04.03.1998 р. № 160/98-ВР).

¹¹ Положення про Адміністрацію державної прикордонної служби України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 № 533. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-2014-%D0%BF>

¹² Положення про Державну міграційну службу України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 № 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF>

¹³ Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>

¹⁴ Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>

Правовий статус ДССЗЗІ України також є доволі складним і загалом подібним до статусу Державної прикордонної служби. Стаття 2 Закону України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» визначає її статус, як державного органу. Водночас у її складі є центральний орган виконавчої влади, що «забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах організації спеціального зв'язку, захисту інформації, телекомунікацій та користування радіочастотним ресурсом України» (ст. 5 Закону). Нині таким органом є Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, що діє на підставі Положення про неї¹⁵, при цьому статус Адміністрації є подібним до статусу Адміністрації Державної прикордонної служби, за винятком прямого підпорядкування Кабінету Міністрів України.

Апарат Ради національної безпеки і оборони України є державним органом, який здійснює поточне інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення діяльності Ради національної безпеки і оборони України відповідно до Положення про нього, затвердженого Указом Президента України від 14.10.2005 р. № 1446/2005, хоча безпосередньо у тексті Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» згадується лише про його статус юридичної особи на підставі змін, внесених у 2014 році¹⁶.

Що стосується узагальненого терміну «розвідувальні органи», то ст. 5 Закону України «Про розвідку» від 17.09.2020 р. визначає такий їх перелік: Служба зовнішньої розвідки України; розвідувальний орган Міністерства оборони України; розвідувальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону.

До 1999 року питання стосовно діяльності спеціальних служб або розвідувальних органів на рівні Ради Європи не підіймалися. 26 квітня 1999 року Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила рекомендації № 1402

¹⁵ Положення про Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 03.09.2014 № 411. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2014-%D0%BF>

¹⁶ Про внесення змін до Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» щодо вдосконалення координації і контролю у сфері національної безпеки і оборони: Закон України від 25.12.2014 № 43- VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-19#n26>

(1999) «Контроль за службами внутрішньої безпеки в країнах-членах», що мав універсальний характер і не стосувався конкретної країни. Основними у рекомендаціях є розділи «Організація діяльності служб внутрішньої безпеки» та «Щодо оперативної діяльності внутрішніх служб безпеки». Саме в тексті зазначених рекомендацій і міститься таке положення: «бажано (should preferably) не створювати служби внутрішньої безпеки у військовій структурі. Цивільні служби безпеки також не повинні організовуватися військовим або напіввійськовим чином (organized in a military or semi-military way)»¹⁷.

Рекомендації ПАСЄ було ухвалено на підставі звіту 8301 (1999) спеціального доповідача з цієї проблеми депутата Д. Фрюнди (Румунія). Звіт містить досить ґрунтовний аналіз випадків порушення «службами внутрішньої безпеки» країн-членів Ради Європи прав і свобод людини, участі їх співробітників у політичних переслідуваннях, корупційних ланках та організованій злочинності. Автор звіту зосередив увагу на «службах внутрішньої безпеки», тобто державні органи, що виконували функції контррозвідки, боротьби з тероризмом та політичним екстремізмом у межах держави. Розвідувальні органи, що здійснювали діяльність за межами своєї держави, окремо не досліджувалися. На складання звіту вплинули події, пов'язані із розпадом СРСР, декомунізацією у країнах Східної Європи та негативні аспекти діяльності системи політичної юстиції у цих країнах за останні п'ятдесят років. Позиція щодо «демлітаризації» спеціальних служб ґрунтувалася фактично на одному положенні, зазначеному в меморандумі Д. Фрюнди (складової частини звіту). Йдеться про те, що спеціальні служби, організовані у військовій структурі, є «закритими та ієрархічними» утвореннями з мінімізованим публічним наглядом, контроль за якими у багатьох випадках зазвичай здійснюється військовими судами¹⁸. Отже, основним проблемним моментом, на думку автора звіту, є позбавлення служб

¹⁷ PACE Recommendation 1402 (1999) «Control of internal security services in Council of Europe member states», adopted 26.04.1999 (9 sitting)// URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTMLen.asp?fileid=16689&lang=EN>

¹⁸ Доронін І.М. «Демілітаризація» спецслужб України та правові проблеми організації влади. *Право і суспільство*. 2019 № 2 (1). С.125.

внутрішньої безпеки контролю суспільства, а також введення окремого судового контролю військовими судами, що створює передумови до порушення прав і свобод людини і громадянина.

Зазвичай, говорячи про реформування спеціальних служб в Україні відповідно до рекомендацій ПАРЄ, згадують також і про Рекомендації ПАРЄ № 1713 (2005) «Демократичний контроль над сектором безпеки у державах-членах», які було ухвалено 23 червня 2005 року на підставі звіту № 10567, підготовленого депутатом Л-М. Дюпюї (Іспанія, Каталонія). Зазначений документ присвячений більш широкому колу питань, аніж ті, що розглядались у Рекомендації № 1402 (1999). Він містить іншу термінологію та дещо інші підходи, основні наведені висновки стосуються «розвідувальних служб» (intelligence services), а не служб внутрішньої безпеки. До того ж у Рекомендаціях не зроблено ніяких висновків щодо військового статусу цих служб.

Викладені вище позиції зумовлені особливостями конструктивної побудови системи влади в державі, що від самого початку закладена в Конституції України і у майбутньому була модернізована низкою законодавчих актів, передусім, Законом України «Про центральні органи виконавчої влади». Особливість правового статусу Президента України, як гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (ч. 2 ст. 103 Конституції України), зумовлює здійснення ним певних повноважень із забезпечення державної незалежності, національної безпеки, а також тих, що пов'язані із його статусом Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, зокрема, здійснення керівництва у сферах національної безпеки і оборони (п. п. 1, 17 ст. 106 Конституції України). Водночас відсутність прямого конституційного припису про належність Президента України до виконавчої гілки влади, зумовила і певні обмеження у дефініціях щодо правового статусу тих державних органів, керівництво якими здійснює Президент. Усі зазначені органи можна вважати складовою «воєнної організації», оскільки вони

одночасно є військовими формуваннями, а їх співробітники (більшість) проходять військову службу і є військовослужбовцями¹⁹.

Якщо ж аналізувати суб'єктний склад таких органів, то до їх числа належать насамперед СБУ, СЗР, УДО, Національна гвардія України та Державна прикордонна служба України. Аналогічні особливості у контексті реалізації повноважень Президента України також і в інших розвідувальних органів. Статус перших трьох перелічених державних органів поки що не дає змоги зробити висновок про їх належність до центральних органів виконавчої влади згідно з приписами спеціального закону.

Законодавчо нині в Україні регламентується:

- оперативно-розшукова діяльність;
- контррозвідувальна діяльність;
- розвідувальна діяльність;
- негласні слідчі розшукові дії.

Більшість державних органів, що складають сектор безпеки і оборони, наділені повноваженнями щодо проведення тієї чи іншої діяльності у повному обсязі, за чітко визначеними у законодавстві винятками або ж щодо окремих заходів. Методи здійснення такої діяльності схожі (навіть ідентичні), а її мета зводиться до збирання, аналізу (зокрема, інтерпретації) і надання інформації, а також до здійснення впливу на дії чи події. У випадку, якщо така інформація використовується у кримінальному судочинстві, йдеться про її здійснення з правоохоронною метою (збирання доказів), хоча такий висновок неможливо зробити прямо, посилаючись лише на приписи законодавчих актів.

¹⁹ Копанчук В. О. Державна політика у сфері національної безпеки та охорони громадського порядку: дис. ... докт. наук держ. упр. Харків, 2020. С. 287.

РОЗДІЛ 2

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

2.1 Проблеми розвитку системи національної безпеки України

Проблеми національної безпеки належать до найважливіших, найскладніших багатоаспектних та інтегральних явищ суспільного і політичного життя. Процеси глобалізації, посилення єдності світу з одночасним поглибленням його національної різноманітності є саме тим фактором, під впливом якого відбуваються серйозні зміни в усій структурі суспільства і держави. Національна безпека – це категорія, яка характеризує ступінь захищеності життєво важливих інтересів, прав та свобод особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз або ступінь відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам і цінностям суспільства та держави. Нинішній етап розвитку людської цивілізації характеризується тим, що сфера забезпечення національної безпеки сучасної держави перебуває у стані стрімких та постійних змін, і в ній переплітаються практично всі сторони життєдіяльності суспільства та функціонування держави²⁰.

Складність категорії «національна безпека» полягає у тому, що вона має включати два поняття: «збереження» (стабільність) та «розвиток» (мінливість), які, як відомо, знаходяться у діалектичній єдності. Так, безпека за своєю природою консервативна, тоді як розвиток передбачає мінливість, яка виключає стабільність.

У першому підході, що віддає перевагу захисту, соціальна система виходить із того, що вона перебуває у ворожому соціальному оточенні. Незначна помилка або виявлена слабкість можуть спровокувати жорсткі

²⁰ Моргалюк О.В. Проблема забезпечення національної безпеки в умовах глобалізації. URL: http://dpspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11323/1/Morgalyk__425-428.pdf

агресивні дії зовнішнього середовища. Тому умовою свого виживання така соціальна система вважає виключно забезпечення захисту, тому всі наявні в неї ресурси вона змушена витратити тільки на цю мету, у певному сенсі нехтуючи завданнями свого розвитку. Зазначимо, що такі способи захисту можуть носити як активний, так і пасивний оборонний характер.

До активних способів захисту належать: стримування противника через демонстрацію здібності та готовності завдати йому неприйнятної шкоди; превентивні дії – дії, спрямовані проти реалізації агресивних задумів супротивника; активні контрдії – дії, що знижують результативність шкоди, що завдається ворожою стороною; активні руйнівні дії – усунення супротивника як потенційного джерела загроз.

До пасивних засобів захисту слід віднести ухилення від контактів із ворожим соціальним оточенням, терпляче ставлення до своїх переживань та смиренне відновлення завданих збитків. Водночас зазначені дії можуть негативно вплинути на систему національної безпеки, особливо в умовах воєнної агресії. Тому слід вибирати такі способи захисту національної безпеки, які натеper обґрунтовані та доцільні.

У другому підході, навпаки, робиться акцент на забезпеченні соціальної системи власного сталого зростання та розвитку. Така система виходить із того, що соціальне оточення у цілому веде себе стосовно неї або доброзичливо, або нейтрально. Джерело загроз система національної безпеки бачить у собі самій, виникнення таких загроз розглядає як результат недостатньо продуманих, поспішних або надто ризикованих рішень. Звісно ж, що саме власні рішення здатні мимоволі спровокувати агресивну реакцію з боку загалом нейтрального чи доброзичливого стосовно системи оточення. Потенціалом діяльності такої системи є прагнення виключити ризик прийняття рішень, які можуть завадити її поступального руху вперед або призвести

до створення передумов для лавиноподібного процесу виникнення ще більш небезпечних негативних наслідків²¹

Проблеми національної безпеки сьогодні виходять на перший план у більшості країн світу. Це викликано зміною глобального середовища безпеки, яке сьогодні містить у собі велику кількість загроз і викликів різного характеру. Виходячи із цього, а також з огляду на участь України в євроінтеграційних та міжнародних процесах, питання забезпечення належного рівня національної безпеки має стати ключовим²².

До системи національної безпеки входять різні сфери: військова, економічна, інформаційна, екологічна, продовольча, соціальна, політична, духовно-моральна та ін. Кожній із них притаманні свої певні механізми, форми та методи забезпечення безпеки.

Безпеку маємо розуміти не лише як поняття та набір вимог, які не завжди виконуються, але це має бути і реальний стан людини, суспільства та держави, які мають відчутти на собі цей «стан безпеки».

Система освіти – складова частина держави як соціальної системи. Рівень розвитку людського капіталу впливає на стійкість розвитку держави та стан національної безпеки. Водночас і стан національної безпеки суттєво впливає на стійкість освітньої сфери та має далекосяжні наслідки у вигляді диспропорцій у розвитку соціального, економічного, екологічного та виробничого середовища через недостатній розвиток людського капіталу.

Взаємовплив системи освіти та національної безпеки можна характеризувати великою кількістю причинно-наслідкових зв'язків, які не завжди можна уявити кількісно, тому визначення ролі та внеску системи освіти у забезпечення комплексної безпеки держави від зовнішніх і внутрішніх загроз украй актуально нині. Особливо важливим це стає у зв'язку з кризою, що почалася в освіті, каталізатором якої стала пандемія COVID-19, а також

²¹ Національна безпека держави: філософсько-правовий і соціально-економічний аналіз : монографія / В. Бліхар та ін. Хмельницький : ХУУП ім. Л. Юзькова, 2021. 404 с.

²² Вонсович О. Стан національної безпеки України в сучасній геополітичній ситуації. *Політичний менеджмент*. 2012. № 1–2. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/vonsonovych_stan.pdf.

повномасштабне вторгнення росії на територію України. Оцінка ролі системи освіти у забезпеченні національної безпеки дає змогу більш обґрунтовано визначити завдання держави щодо системи освіти як чинника, що впливає на національну безпеку.

Тому одними з проблем забезпечення національної безпеки є зміна концепції системи освіти, оновлення підходів до формування стандартів освіти, формування цифрового простору системи освіти.

Так, у США державна політика щодо впливу освіти на національну безпеку полягає у такому:

1. Пріоритетними сферами знань та навчання для забезпечення національної безпеки в США в останні роки визначено природничі, математичні, технічні, комп'ютерні науки (STEM) та сучасні іноземні мови. Основні галузі застосування знань у сфері STEM-освіти – штучний інтелект, кібербезпека, квантова інформатика, передові технології та виробництво.

2. Основними ризиками для національної безпеки є: зниження рівня володіння STEM-навичками та знаннями у американських школярів та випускників ЗВО; підвищення рівня освіти в галузі природничо-наукових, математичних, технічних, комп'ютерних наук в інших країнах, насамперед країнах – геополітичних противниках; скорочення чисельності та частки американських школярів та випускників ЗВО, які вивчають STEM-дисципліни; зменшення кількості американських випускників ЗВО, які мають спеціалізацію в галузі STEM; зниження якості викладання STEM-освіти; наявність розриву, що зберігається в академічних досягненнях між різними демографічними групами населення²³.

3. Основними наслідками зазначених ризиків є: дефіцит кваліфікованих кадрів у галузях національної економіки, пов'язаних із національною безпекою та передовими технологіями, що заповнюється мігрантами, у тому числі з країн – геополітичних супротивників; нездатність американської

²³ Herman A. America's STEM Crisis Threatens Our National Security. American Affairs. 2019. III (1). Available from: <https://americanaffairsjournal.org/2019/02/americasstem-crisis-threatens-our-national-security>.

системи STEM-освіти задовольняти внутрішній попит робочої сили, яка має кваліфікації у сфері STEM; цифрова безграмотність американських громадян.

4. Зменшення ризиків національної безпеки у сфері освіти забезпечується: поліпшенням викладання у галузі STEM та наданням підтримки працюючим педагогам; збільшенням чисельності та частки учнів STEM-дисциплін на всіх рівнях освіти; підвищенням кількості випускників ЗВО, що спеціалізуються у галузі STEM-наук; доступністю STEM-освіти; формуванням у випускників освітніх організацій базових та прикладних дослідницьких знань у галузі STEM, необхідних для кар'єрного розвитку в широкому переліку STEM-професій та пріоритетних сфер, таких як комп'ютерна інженерія та кібербезпека, штучний інтелект, квантова фізика та робототехніка²⁴.

Проблеми, які виникли у системі забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу, пов'язані, перш за все, з воєнної агресією та окупацією деяких регіонів України. Тому важливими елементами системи забезпечення національної безпеки є формування ефективних засобів обороноздатності країни, перерозподіл фінансування з урахуванням розвитку оборонно-промислового комплексу, формування науково-дослідних лабораторій, діяльність яких спрямована на розроблення нових методів захисту населення та військовослужбовців, розроблення та випробування інноваційної зброї та ін.

Окрім того, законодавча гілка держави розробила й прийняла низку нормативно-законодавчих актів з урахуванням реальних загроз незалежності України, її суверенітету і демократії, проте недостатня ефективність саме державних органів ускладнювала вироблення і реалізацію ефективної політики. Водночас публічне управління системою забезпечення національної безпеки окрім інших головних аспектів акцентувало увагу на наявності зростання дефіциту фінансових ресурсів, що ускладнювало виділення

²⁴ Cotton Blackburn. Kustoff unveil bill to restrict Chinese STEM graduate student visas & thousand talents participants. Press Release. Available from: https://www.cotton.senate.gov/?p=press_release&id=1371.

коштів для забезпечення виробництва та закупівлі у необхідних обсягах сучасних зразків озброєння та військової техніки²⁵.

Ще однією важливою проблемою національної безпеки є інформаційна безпека, забезпечення захисту суспільства від фейків та викривлень інформації, які можуть призводити до панічних настроїв населення, негативного сприйняття державно-управлінських рішень органів державної влади, втрати довіри до органів державної влади, що може в умовах війни призвести до непоправних наслідків. Сьогодні стрімко проходять процеси соціальної трансформації, в основі яких інформаційно-комунікаційні, техніко-технологічні зміни закономірно призводять до виникнення ризиків дисфункціональних та дезорганізаційних станів соціальної системи, її окремих інститутів, підсистем. Нині суверенітет національної держави значно обмежений в інформаційній, інтелектуальній сферах, саме тому в сучасних умовах зростають загрози та ризики, пов'язані з інформаційною сферою, яка є невід'ємною частиною всієї національної безпеки. Національна безпека включає кілька основних напрямів, одним з яких є забезпечення захищеності у сфері інформаційного характеру. Тільки комплекс заходів, системна взаємодія напрямів у різних галузях, спрямованих на захист інтересів як на мікрорівні особистості, так і на макрорівні всієї держави, здатний забезпечити сталий розвиток країни.

Одним з основних негативних чинників, що впливають на стан інформаційної безпеки, є нарощування можливостей інформаційно-технічного впливу на інформаційну інфраструктуру у воєнних цілях. Водночас посилюється діяльність організацій, що здійснюють розвідку щодо роботи наукових організацій і підприємств держави, зокрема оборонно-промислового комплексу²⁶.

²⁵ Васильчишин О., Титор В., Кекіш І. Національна безпека держави: особливості забезпечення у режимі воєнного стану. *Економічний аналіз*. 2022. Т. 32. № 4. С. 289–297.

²⁶ Богданович В.Ю., Ворочич Б.О., Марко Є.І. Інформаційна безпека як основа воєнної безпеки держави та суспільства. URL: <http://znp-cvsd.nuou.org.ua/article/download/168924/168736/372345>.

На сучасному етапі забезпечення національної безпеки та еволюції світових тенденцій ментальна безпека виявляється запорукою виживання суспільства та держави. Істотну небезпеку для ментальності становлять воєнні дії, інформаційні виклики, глобалізаційні процеси, що мають специфічні побічні ефекти. Потрібно враховувати, що інформатизація та глобалізація – процеси об'єктивні, які не можна зупинити чи повернути назад. Окрім негативних чинників, глобалізація та інформатизація мають і позитивні аспекти, тому, безумовно, вплив глобалізаційних процесів необхідно враховувати з метою компенсації у механізмі забезпечення національної безпеки її ментальні витрати. Однак не глобалізація є основною загрозою ментальній безпеці. Найбільш серйозний деструктивний вплив на ментальність чинять інформаційні викривлення та фейки. У цьому разі йдеться про інструментарій «м'якої сили», який виявляється менш витратним і ефективнішим порівняно з військовими чи економічними методами. Ця проблема стає однією з найважливіших проблем забезпечення національної безпеки у світі. Ментальна безпека включає такі аспекти: освіту, культурно-туристичну сферу, духовну, соціально-трудова сфери тощо.

Однією з важливих проблем у системі забезпечення національної безпеки є фінансування. Фінансова безпека держави як складник національної безпеки є основою економічного розвитку країни, що забезпечує суверенітет та цілісність країни, а також достойний рівень життя громадян. В умовах воєнного стану питання фінансової безпеки держави набувають величезного значення, оскільки оборона країни, армія, функціонування органів оборони та захисту спираються на достатнє та стабільне фінансове забезпечення, як вітчизняне, так і з залученням міжнародної допомоги. Отже, пошук джерел фінансування та визначення напрямів використання фінансових ресурсів є основою забезпечення захисту і розвитку виробництва в країні у мирні часи і вкрай важливо – у воєнні. Наявні фінансові ресурси, можливість їх акумуляції та стабільного використання на цілі, що забезпечують перемогу над ворогом, усунення загроз державній цілісності Україні та її національним інтересам,

захищеність громадян країни становлять елементи фінансової безпеки держави та потребують правового врегулювання²⁷.

Окремо стоїть проблема забезпечення патріотичного виховання дітей, молоді з метою формування їхньої національної самосвідомості, розуміння важливості мови, національної культури у системі національної безпеки. Саме патріотичне виховання виконуватиме роль розвитку національної ідентичності та національної єдності нашого суспільства.

Звичайно, важливою проблемою забезпечення національної безпеки як у мирний час, так і в умовах воєнного часу є запобігання та протидія корупції. Корупція зачіпає не лише правову сферу, соціальну, економічну, а й воєнну, де вона несе великі зміни. Насамперед, корупція руйнує розвиток воєнно-промислового комплексу, запровадження інноваційних засобів захисту військовослужбовців, розроблення та випробування нової зброї, нових технологій, забезпечення військовослужбовців необхідним обладнанням, захистом та зброєю. Це все є вкрай необхідним для оборони та захисту нашої країни і звільнення територій від окупації.

Системні заходи щодо запобігання та протидії корупції, на жаль, не приносять ефективних результатів, іноді це пов'язано з відсутністю політичної волі, іноді – з неефективністю механізмів боротьби з корупцією, часто це пов'язано з непрофесійністю кадрів, які формують та реалізують антикорупційною політику України. Проблема корупції в умовах воєнного часу шкодить не лише ситуації в регіонах, де ведуться бойові дії, а й підриває репутаційний капітал нашої країни на міжнародній арені. Шкода репутації країни може призвести до того, що союзники України не довірятимуть нашій державі та не надаватимуть таку життєво необхідну допомогу у фінансуванні оборонно-промислового комплексу, інноваційну зброю та технології і може призвести до непоправних наслідків на полі бою. Тому

²⁷ Коробцова Д.В. Правове забезпечення фінансової безпеки держави в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 2. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261779/258188>.

подолання корупції стає пріоритетом забезпечення національної безпеки України²⁸.

Таким чином, можна виокремити такі проблеми забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу. По-перше, проблема формування дієвих механізмів запобігання та протидії корупції. Зазначені механізми передбачають формування системних шляхів запобігання корупції та поліпшення механізмів боротьби з корупцією. Саме корупція наносить непоправної шкоди репутації країни, органам державної влади, що може нашкодити плідній міжнародній співпраці, яка так потрібна на даному етапі. По-друге, формування ефективної системи освіти, спрямованої на формування якісного людського капіталу країни. Людський капітал країни – важливий ресурс для відновлення економіки, формування боєздатних збройних сил, оновлення наукового потенціалу суспільства. По-третє, потребує формування ефективних засобів обороноздатності країни, перерозподілу фінансування з урахуванням розвитку оборонно-промислового комплексу, формування науково-дослідних лабораторій, діяльність яких спрямована на розроблення нових методів захисту населення та військовослужбовців, розроблення та випробування інноваційної зброї та ін. По-четверте, проблема забезпечення інформаційної безпеки, забезпечення захисту суспільства від фейків та викривлень інформації, які можуть призводити до панічних настроїв населення, негативного сприйняття державно-управлінських рішень органів державної влади, втрати довіри до органів державної влади, що може в умовах війни призвести до непоправних наслідків. По-п'яте, забезпечення ментальної безпеки, яка виявляється запорукою виживання суспільства та держави. По-шосте, проблемою у системі забезпечення національної безпеки є фінансування. Питання фінансової безпеки держави набувають величезного значення, оскільки оборона країни, збройні сили, функціонування органів оборони та

²⁸ Пархоменко-Куцевіл О. Проблеми забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування»*, Вип. 3, 2023. С. 148.

захисту спираються на достатнє та стабільне фінансове забезпечення, як вітчизняне, так і з залученням міжнародної допомоги. По-сьоме, проблема забезпечення патріотичного виховання дітей, молоді з метою формування їхньої національної самосвідомості, розуміння важливості мови, національної культури у системі національної безпеки. По-восьме, формування дієвої співпраці України з міжнародним співтовариством із питання оборони та захисту, формування безпекового середовища життєдіяльності світового співтовариства, формування захисту від глобальних викликів та проблем²⁹.

2.2 Внутрішньополітична безпека в системі національної безпеки України

Досліджуючи національну безпеку, в наукових колах прийнято диференціювати поняття за сферами чи видами, як головної всеохоплюючої категорії. Єдиного підходу до диференціації національної безпеки на сьогодні науковці не виробили, але вчені одностайні в тому, що національна безпека як система внутрішньої і зовнішньої безпеки держави охоплює всі складові соціальної системи, а саме: економічну, гуманітарну, політичну та ін.

Диференціація національної безпеки за сферами життєдіяльності людини притаманна багатьом науковим роботам, але дослідникам характерна неоднозначність з вибором таких сфер. Будь-який запропонований поділ не може вважатися остаточним, оскільки різні науковці по різному визначають сфери життєдіяльності людини. Таким чином, поділ за сферами може бути доповнений у нових дослідженнях.

Також науковці оперують видами національної безпеки, проте Закон України «Про основи національної безпеки України» (чинність 2003-2018 років)

²⁹ Пархоменко-Куцевіл О. Проблеми забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування»*, Вип. 3, 2023. С. 149.

та Закон України «Про національну безпеку України» (2018 року) не дають точного визначення цих видів, але містять перелік сфер існування загроз.

Попри різні точки зору серед науковців поділ національної безпеки за сферами життєдіяльності характерний і іншим державним документам: Стратегіям, Концепціям, Доктринам тощо³⁰.

Стратегія національної безпеки України та Концепція забезпечення національної системи стійкості охоплюють «всі сфери суспільного життя». Стратегією, затвердженою Указом Президента від 14 вересня 2020 року № 392, запровадження національної системи стійкості віднесено до основних напрямів зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави з метою забезпечення її національних інтересів і безпеки.

Пункт 66 Заключних положень Стратегії визначає цю Стратегію основою для розроблення таких документів, які визначатимуть шляхи та інструменти її реалізації, зокрема, Стратегії зовнішньополітичної діяльності, але тут не було сформовано потребу у стратегії щодо внутрішньополітичної діяльності, що на нашу думку є великим упущенням з боку держави з огляду на те, що теперішні проблеми нашої держави починалися саме із дестабілізації внутрішньої обстановки силами спецслужб російської федерації.

Внутрішня і зовнішня національна безпека в науковій літературі інколи вживається як «внутрішній» та «зовнішній» аспекти національної безпеки. Внутрішня безпека – захищеність національних інтересів держави від загроз, що виходять від процесів, організацій, осіб і об'єктів, які знаходяться під управлінням держави і (або) на її території. Зовнішня – навпаки.

Політичній безпеці як самостійній гілці національної безпеки присвячено кілька ґрунтовних наукових досліджень, тож, можемо стверджувати, що місце політичної системи в системі національної безпеки України на сьогодні доведено і не підлягає сумніву.

Відзначимо, що праці про забезпечення політичної безпеки частіше зустрічаються з політології, правознавства та у сфері національної безпеки, але

³⁰ Русенко Н. В. Стан розробки проблеми забезпечення внутрішньополітичної безпеки України. *Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека»*. 2023. № 5. С. 52.

у сфері публічного управління та адміністрування ця тема менш досліджена. Це стосується і системи забезпечення внутрішньополітичної безпеки – великого комплексного дослідження щодо зазначеної тематики поки не існує.

Останні наукові дослідження доводять, що політична організація займає особливе місце в системі національної безпеки, в першу чергу, це зумовлено життєво важливим значенням політичної сфери для суспільства³¹. Крім того, політична безпека світу нині вийшла на перше місце. Повномасштабне вторгнення Російської федерації підтверджує те, що мирне існування суспільства залежить від безпеки саме у політичній сфері, а загрози у внутрішньополітичній сфері можуть викликатися із зовнішнього середовища.

Кравчук О. Ю. у своїй дисертації під назвою «Загрози та виклики політичній безпеці України в умовах гібридної війни» зазначає, що «політична безпека» замінюється або своїми підвидами – зовнішньополітична і внутрішньополітична безпека, або поняттями, які набагато ширші і включають політичну безпеку як складову частину, – національна, державна, суспільна безпека. З погляду внутрішніх умов, політична безпека означає стійкість політичної системи, що виражає корінні інтереси основних соціальних груп і забезпечує соціально-політичну стабільність суспільства, відсутність у ньому соціальних і політичних конфліктів»³².

Косілова О. І. погоджується з іншими вченими, що «збалансована внутрішня політична безпека держави відображає стан її політичної системи ... в середині держави»³³.

У праці «Забезпечення національної безпеки за основними напрямками життєдіяльності України» вчені дійшли висновку, що «у сфері внутрішньої безпеки не до кінця було розв'язано проблеми забезпечення соціальної, внутрішньополітичної, гуманітарної, економічної, ... безпеки», чим додатково

³¹ Криштанович М.Ф., Пушак Я.Я., Флейчук М.І., Франчук В.І. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення. : монографія. Львів : Сполом, 2020. С. 49.

³² Кравчук О. Ю. Загрози та виклики політичній безпеці України в умовах гібридної війни : автореф. дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 2019. С. 5.

³³ Косілова О. І. Політична безпека в системі національної безпеки України. *Правова інформатика*. 2011. № 1(29). С. 75.

закріпили місце внутрішньополітичної безпеки у такій багаторівневій системі як національна безпека України³⁴.

Закон України «Про основи національної безпеки України» діяв протягом п'ятнадцяти років він визначав дев'ять основних сфер в яких найбільше загроз для національної безпеки України. Серед них, четвертими по важливості, є загрози у внутрішньополітичній сфері.

У квітні-травні 2023 року центр внутрішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень провів експертне опитування «Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики». У липні цього ж року проведено Круглий стіл, на якому було презентовано Доповідь з результатами опитування. Понад 20 науковців обговорили основні загрози внутрішньополітичній безпеці України та стратегії зниження ризиків. Головним завданням було: визначити «точки вразливості» українського суспільства та системи управління; оцінити ризики їх використання Російською федерацією для дестабілізації ситуації в країні. В межах опитування респонденти відповіли на питання: 1) які загрози у внутрішньополітичній сфері є, на їхню думку, найактуальнішими для Української Держави; 2) яким є потенціал використання Росією «точок вразливості» для дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в Україні; 3) якими можуть бути інструменти зниження ризиків для національної безпеки у сфері внутрішньої політики.

Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України» за 2022 року констатує: «Кремль прагнув дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію в Україні, провокуючи безлад і хаос у нашій країні, підірвати довіру до влади з боку українського суспільства, придушити здатність Українського народу до опору, дискредитувати й ізолювати Україну на міжнародній арені».

³⁴ Богданович В. Ю., Семенченко А. І., Єгоров Ю. В., Бортник О. О. Теоретико-методологічні засади забезпечення національної безпеки держави у її визначальних сферах : монографія. К. : Видавництво Київ, 2007. С. 53.

Тож, враховуючи зазначене, поняття «внутрішньополітична безпека» цілком самодостатнє, має своє місце в системі національної безпеки і однозначно потребує свого окремого концептуального дослідження. Слідуючи цьому, ми пропонуємо у наступній частині статті визначити шляхи до розуміння сутності поняття «внутрішньополітична безпека».

Етимологічно слово «внутрішньополітичний» походить від поєднання двох слів: vnútrišnij/домашній + -ьо- (-'о-) + polítyka/політика + - і чний (-'ýщнj). Така формула творення виражає ознаку предмета, яка граматично виявляється в категоріях роду, числа і відмінка. Тож «внутрішньополітична» в українській мові означає «та, що характеризує внутрішню політику держави»³⁵.

Укладачі Словника нових термінів та понять з політології вважають, що політичну безпеку можна уявити як відповідність реального життя громадян, які декларуються органами державної влади, зокрема силовими структурами. Політична безпека передбачає, що держава створює для громадян безпечні умови їх життєдіяльності у всіх сферах суспільства, запобігає крайнім формам небезпек як зовнішньої загрози (війни), так і внутрішньої загрози (громадянської війни, бунтів, протистоянь, заворушень, терористичних актів, іншої нестабільності тощо)³⁶.

Двосторонність явищ (мається на увазі внутрішня і зовнішня сторона) характерна і для політичної безпеки, але поняття «безпека» часто розглядається як комплексна характеристика взаємовідносин всередині самої системи. Тож внутрішня сторона політичної безпеки постає як деяка стійкість і ефективність інститутів влади, їх здатністю контролювати політичні процеси в країні, досягати належної підтримки від більшості громадян, а також існування продуктивних недержавних політичних організацій та відсутність конфронтації у сфері політичних відносин.

Для порівняння, зазначимо, що зовнішня сторона політичної безпеки – це забезпечення суверенітету держави, її здатності проводити незалежну політику,

³⁵ Русенко Н. В. Стан розробки проблеми забезпечення внутрішньополітичної безпеки України. *Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека»*. 2023. № 5. С. 54.

³⁶ Піча В. М. Політологія: сучасні терміни і поняття. Львів: Новий Світ-2000, 2015. С. 31.

виходячи з власних національних інтересів, стабільності регіональних відносин, а також відсутності міждержавних конфліктів.

Виділяються чотири складові внутрішньої сторони політичної безпеки:

- складова, що забезпечує ефективне функціонування державної влади та системи управління органами влади (державно-управлінська);

- складова, у структурі якої виявляються та забезпечуються політичні інтереси окремих груп громадян (що діють у сфері політики і влади особи, соціальні групи, організації, рухи, інститути) та суспільства загалом, забезпечуються соціально-політичні права громадян, реалізується їх політична активність у несилових формах (соціально-політична);

- складова, що забезпечує ненасильницьке розв'язання внутрішніх суспільних конфліктів (суспільно-конфліктологічна);

- складова, що ґрунтується на ідеологічному, психологічному та інформаційному забезпеченні суспільно-політичної стабільності (ідеологічно-інформаційна).

На нашу думку, складові можна розширити врахувавши демографічно-гуманітарну складову, яка опирається на міжетнічні і міжконфесійні відносини, а також на діяльність об'єднань національних меншин та релігійних громад, що по свої суті не повинні мати політичних інтересів, проте використовуються як елемент впливу системи безпеки (наприклад, Українська православна церква московського патріархату).

Національна безпека держави забезпечується її політичною організацією шляхом своєчасного реагування на реальні та потенційні загрози національним інтересам у політичній сфері. Окрім, реальних та потенційних загроз, науковці виділяють виклики, небезпеки та ризики безпеці. Окреслимо основні з них:

- низький рівень політико-правової культури громадян;
- відсутність конструктивної критики з боку опозиції;
- відсутність політичної відповідальності політиків, посадових осіб та державних діячів;

- надмірна політизація громадського життя в поєднанні зі зростанням політичної пасивності й апатії народу до політики;
- слабкі демократичні традиції;
- нерозвинене громадянське суспільство;
- використання маніпуляційних технологій у політиці;
- недостатня професійна підготовка більшості українських політиків;
- наявність високого рівня корупції посадовців органів влади;
- відчуження народу від влади, відсутність можливості виборцям впливати на своїх обранців;
- тіньова політика, перетворення її на інструмент отримання фінансової вигоди та над доходів панівної верстви населення³⁷.

Загалом безпека визначається в залежності від місцеперебування джерела загроз. З огляду на це діяльність, що забезпечується стабільністю політичної системи в межах держави – внутрішня, а зовнішня – та ж діяльність поза межами держави.

Внутрішня політична безпека як певний стан захищеності національних інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз має свої інтереси. До національних інтересів у внутрішньополітичній сфері відносяться:

- здатність нації самостійно вирішувати питання державного устрою;
- стабільність політичної системи держави, гарантований захист політичного суверенітету та територіальної цілісності;
- політична незалежність, здатність проводити внутрішню і зовнішню політику, що ґрунтується на балансі життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави;
- якісне функціонування політичної організації, можливість індивіда захищати свої політичні потреби та інтереси демократичним шляхом;
- безпека всіх політичних інститутів країни із дотриманням прав політичних суб'єктів;
- утримання влади правлячих сил беззбройними мирними засобами;

³⁷ Русенко Н. В. Стан розробки проблеми забезпечення внутрішньополітичної безпеки України. *Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека»*. 2023. № 5. С. 56.

- забезпеченням громадянського миру і національної згоди.

Звернемо також увагу на те, що в науковій літературі інколи вживається словосполучення «внутрішня політична безпека», що цілком можливо, проте наша мова дозволяє своїм носіям шляхом єднання двох і трьох слів утворювати нові слова, так, елементи складних прикметників об'єднуються сурядним або підрядним зв'язком. У нашому випадку, прикметник, утворений сполученням основ прикметника та іменника за підрядним способом, це коли одна основа синтаксично залежить від іншої, дозволяє нам писати разом і утворити одне слово-термін: внутрішньополітична (безпека).

Внутрішньополітична безпека являється різновидом політичної безпеки, яка своєю чергою має у собі протилежний компонент – зовнішньополітичну безпеку. У нашому дослідженні ми звертаємося до протилежного поняття, оскільки в порівнянні однотипних понять пізнається сутність предмета³⁸.

Так, Омельчук В.А., Стрельбицький М.П., Гордієнко С.Г., Кислий А.М. у подають ці поняття разом у таких значеннях: внутрішньополітична безпека – передбачає стабільність конституційного ладу, інститутів державної влади, забезпечення громадянського миру і національної злагоди, територіальної цілісності, єдності правового простору, правопорядку, нейтралізацію причин і умов, що сприяють виникненню політичної безпеки; зовнішньополітична безпека – полягає у забезпеченні суверенітету країни, зміцненні її позицій як суверенної держави – одного з впливових центрів сучасного багатопольярного світу, у розвитку взаємовигідних відносин з усіма країнами та інтеграційними об'єднаннями³⁹.

Наприклад, економісти визначають внутрішньополітичну безпеку як безпеку всіх політичних інститутів країни, яка зумовлена збереженням стабільності конституційного ладу та інститутів державної влади, забезпеченням громадянського миру і національної згоди, єдності правового простору країни і правопорядку. Поняття зовнішньополітична безпека

³⁸ Русенко Н. В. Стан розробки проблеми забезпечення внутрішньополітичної безпеки України. *Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека»*. 2023. № 5. С. 57.

³⁹ Омельчук В. А. та ін. Забезпечення національної безпеки за основними напрямками життєдіяльності України: навчальний посібник: у 2-х ч.: Ч. I / ред. А. М. Кислого і М. П. Стрельбицького. Київ : МАУП, 2021. С. 103.

визначається як безпека інтересів політики, влади і держави, але вже на рівні міжнародної політики, яка забезпечується в рамках сталих міжнародних відносин акторами політики в результаті реалізації задекларованої та узгодженої політики з відомими цілями⁴⁰.

На цьому етапі важливо зазначити, що поняття «зовнішньополітична безпека» більш досліджене науковцями у порівнянні з внутрішньополітичною. Зовнішньополітична безпека досліджена в дисертаціях, підручниках, словниках та монографіях.

Враховуючи думки вчених сфера впливу внутрішньополітичної безпеки охоплює: політичні партії, вибори президента і парламенту, а також вона направлена на забезпечення прав і свобод громадян, захист населення, боротьбу з корупцією чиновників, декриміналізацію економіки, обороноздатність і зміцнення національної безпеки, охорону громадського порядку, боротьбу зі злочинністю тощо. Сфера впливу підтверджує зазначене вище у статті, а саме те, що внутрішньополітична безпека цілком соціальна система.

Об'єктами внутрішньополітичної безпеки, за різними підходами, є:

- громадяни, їхні політичні права і свободи, форми виявлення їх політичних інтересів та політичної активності;
- громадські об'єднання та їх відносини в політичному вимірі;
- держава, її конституційний лад, суверенність, незалежність і територіальна цілісність, спадковість демократичних традицій функціонування.

Вітчизняні науковці вважають, що стан політичної системи держави відображається у збалансованій внутрішньополітичній безпеці, адже політична система забезпечує стабільний розвиток суспільства, захист інтересів всіх її соціальних груп, сприяє консолідації нації і дає можливість ефективно вирішувати завдання економічного, соціального і культурного розвитку. Внутрішньополітична безпека досягається шляхом ефективної, соціально спрямованої, узгодженої діяльності державних органів та інститутів

⁴⁰ Криштанович М.Ф., Пушак Я.Я., Флейчук М.І., Франчук В.І. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення. : монографія. Львів : Сполом, 2020. С. 50.

громадянського суспільства, що задовольняє і захищає політичні та соціальні інтереси особи та суспільних груп, сприяє досягненню стану громадської злагоди та соціального партнерства всередині держави⁴¹.

Внутрішньополітична безпека держави досягається шляхом реалізації заходів, що закріплюють політичну стабільність держави, а саме:

- дотриманням демократичних процедур проведення виборів;
- вдосконаленням системи політичної влади;
- створенням дієвих, зокрема, судових, механізмів захисту конституційних прав і основних свобод людини;
- створенням дієвих механізмів захисту прав громадян України незалежно від місця їх перебування;
- забезпеченням неухильного дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина органами влади;
- захистом конституційного устрою;
- контролем з боку громадянського суспільства діяльності державних органів та воєнної організації держави;
- контрпропагандистською роботою, спрямованою на формування позитивного іміджу країни та для запобігання негативних наслідків розповсюдження дезінформації про внутрішню політику України;
- створенням системи протидії монополізації стратегічної державної інфраструктури вітчизняними і закордонними агентами;
- забезпеченням громадського правопорядку на території України.

Тож, на шляху до визначення поняття «внутрішньополітична безпека», з точки зору публічного управління та адміністрування, визначимо категорії:

безпека – це стан захищеності (стабільності) від зовнішніх та внутрішніх загроз, злочинних посягань та інших факторів небезпек, що дозволяє нормально існувати та розвиватися особистості, суспільству та державі;

⁴¹ Омельчук В. А. та ін. Забезпечення національної безпеки за основними напрямками життєдіяльності України: навчальний посібник: у 2-х ч.: Ч. I / ред. А. М. Кислого і М. П. Стрельбицького. Київ : МАУП, 2021. С. 108.

політика – це система засобів та методів реалізації ідей, які проголошені владою (її представниками), а також визначення напрямів управлінської діяльності держави, що відповідають інтересам особи, суспільства та держави.

Так, деякі вчені розуміють внутрішньополітичну безпеку як збереження наявного конституційного ладу, політичної і соціальної стабільності держави. Інші вчені розуміють як відстоювання демократичних цінностей та народовладдя. Третя когорта вчених розглядає внутрішньополітичну безпеку як невикористання насильства в політичних цілях. Кожне з цих трактувань може існувати, проте є вельми важливі аспекти.

Насправді не кожен політичний устрій гідний збереження, наприклад, ті, що ґрунтуються на насильстві і узурпації влади (авторитарні, тоталітарні), оскільки міжнародні закони визнають право народів на протест та силовий опір узурпації влади і навіть активне протистояння таким порядкам.

Якщо враховувати захист демократичних цінностей, важливо не виключати необхідність у певних обставинах пріоритету централізації та більш жорсткого управління, часом обмеження демократичних свобод. Перш за все, тут йде мова про кризи, війну, надзвичайне становище та інші умови, що в законному порядку обмежують права людини і громадянина⁴².

Тож, сутність внутрішньополітичної безпеки полягає в наявності стійкої політичної діяльності в межах держави і політичної стабільності суспільства, що досягається формуванням стійкої політичної системи. Саме в цьому розумінні держава виступає гарантом дотримання прав громадянина.

Отже, внутрішньополітична безпека – це стабільний стан політичної системи суспільства, що визначається законодавчою гілкою державної влади і який досягається системою заходів, спрямованих на збереження конституційного ладу держави, забезпечення державотворення і політичної системи суспільства.

⁴² Русенко Н. В. Стан розробки проблеми забезпечення внутрішньополітичної безпеки України. *Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека»*. 2023. № 5. С. 58.

РОЗДІЛ 3

ПРІОРИТЕТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

3.1 Сучасний стан та проблеми правового забезпечення національної безпеки в Україні

Законодавство, яким регулюються відносини у сферах забезпечення національної (державної) безпеки, функціонування сектору безпеки і оборони має певні недоліки, що в свою чергу призводить до проблем із застосуванням окремих положень нормативно-правових актів. Науковці звертають увагу на прогалини в правовій системі, а також пов'язані з цим загрози, що виражаються зокрема у:

- колізійності норм права;
- низькій юридичній техніці формулювання норм права;
- порушенні ієрархічності норм права;
- прогалинах в системі законодавства;
- зайвій урегульованості правом суспільних відносин;
- несправедливості права;
- застарілості права;
- негуманності права;
- безсистемності права, а також постійній кодифікації законодавства для усунення в ньому змістових і техніко-юридичних недоліків.

Забезпечення правової безпеки передбачає, перш за все, виявлення її загроз та визначення напрямів їх подолання⁴³. Також науковці та практики зазначають, що норми законодавства сформульовані недостатньо чітко та

⁴³ Шмоткін О. Теоретичні основи правової безпеки. Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку: матеріали II Міжнар. наук. – практ. конф. (Острог, 8 черв. 2018 р.). Острог, С. 120.

неоднозначно трактуються правоохоронними органами. Тому необхідно удосконалити законодавчий механізм сфери національної безпеки України⁴⁴.

Гармонізація із законодавством Європейського Союзу та документами НАТО визначена Стратегією державної безпеки як один із напрямів державної політики у сфері державної безпеки. У свою чергу, одним із стратегічних завдань державної політики у сфері державної безпеки є вдосконалення нормативно-правового забезпечення функціонування системи державної безпеки, організаційних засад діяльності суб'єктів забезпечення державної безпеки, їх координації та взаємодії, а також узагальнення та аналіз практики правозастосування законодавчих та інших нормативно – правових актів України, спрямованих на досягнення мети, виконання завдань та визначення основних напрямів діяльності щодо забезпечення безпеки держави⁴⁵.

Незадовго до початку повномасштабної війни, розв'язаної російською федерацією проти України 24 лютого 2022 року, в нашій державі завершилася підготовка галузевих стратегій безпеки в рамках нового циклу стратегічного планування, започаткованого ухваленням у 2020 нові редакції Стратегії національної безпеки України⁴⁶. У документах визначено широкий спектр загроз національній безпеці в різних сферах. Водночас результати поглибленого аналізу таких загроз дозволяють стверджувати, що джерел їх виникнення було не надто багато.

На момент набрання чинності галузевими стратегіями безпеки Україна протягом восьми років зазнавала гібридної агресії з боку російської федерації. Така агресія вийшла за межі однієї держави, а її прояви та результати нині загальновідомі, зокрема: на рівні України – окупація у 2014 році АР Крим та частини Луганської та Донецької областей, спроби втручання у внутрішні

⁴⁴ Бєлай. С.В., Кобзар О.Ф., Євтушенко І.В., Корнієнко В.В., Коба О.В. Правове регулювання службової та бойової діяльності у сфері безпеки та оборони України у кризових ситуаціях. Вісник Національної академії правових наук України. Т. 28. № 2. С. 77. URL: <http://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-narpu-2-2021-r>

⁴⁵ Про Стратегію забезпечення державної безпеки: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.12.2021 р., затверджено Указом Президента України № 56/2022 від 16.01.2021 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377>

⁴⁶ Про Стратегію національної безпеки України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 р., затверджено Указом Президента України № 392/2020 від 14.09.2020 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

справи України; на регіональному рівні – використання енергетичної зброї (наприклад, шляхом штучного створення дефіциту природного газу в Європі та підвищення його ринкової вартості), створення міграційної кризи на кордоні Білорусі (сателіт РФ) та ЄС держави; на міжнародному рівні – реалізація стратегії створення напруги на Заході, поширення російської пропаганди та дезінформації тощо. Було зрозуміло, що керівництво російської федерації не планує переглядати свою агресивну зовнішню та військову політику, особливо по відношенню до України. Водночас сценарій повномасштабного вторгнення РФ в Україну вже на початку 2022 року та ведення агресором терористичної війни проти населення більшість експертів не вважали найбільш вірогідним.

Причини розгортання РФ війни проти незалежної України мають вочевидь не лише політичний, а й ідеологічний та історичний контексти. Відомий політолог, соціолог і державний діяч З. Бжезінський зазначав, що «... незалежність України кинула виклик самій суті претензії Росії на те, що вона є богонатхненною прапороносицею спільної всеслов'янської ідентичності», а також «... Росія не може існувати в Європі без України, яка теж належить до Європи, тоді як Україна може бути в Європі без Росії»⁴⁷.

Іншими джерелами ризиків і загроз для національної безпеки України є саме: зміна клімату, розвиток науки і технологій, просування іншими державами інтересів, які суперечать національним інтересам України, тощо. Зазначені джерела ризиків і загрози характерні для більшості держав, повністю усунути їх неможливо. Тому під час формування державної політики у сфері забезпечення національної безпеки держави мають знайти інструменти, які дозволять адаптуватися до постійної дії таких загроз. Такий підхід передбачає зміцнення національної стійкості.

Окрім аналізу ризиків і загроз національній безпеці, стратегічний аналіз безпекового середовища також передбачає визначення уразливостей, переваг і можливостей держави і суспільства у сфері захисту національних інтересів.

⁴⁷ Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 2000 р. С. 122.

Іншими сильними сторонами української держави та суспільства є сформованість законодавчої бази, яка передбачає механізми управління державою як у нормальних умовах, так і в умовах надзвичайного та воєнного стану. Це значною мірою гарантує безперервність урядування, що є одним із ключових напрямів забезпечення національної безпеки і стійкості. Крім того, ухвалений 2021 р. Закон України «Про основи національного спротиву» заклав підвалини організації територіальної оборони, яка відіграла важливу роль у забезпеченні захисту держави у нинішній війні.

Зокрема, таким чином було реалізовано принцип субсидіарності, який є одним із ключових чинників у сфері формування національної стійкості. Це дало змогу значно підвищити ефективність реагування на військові загрози на місцевому рівні та налагодити належну координацію на всіх рівнях. Важливу роль у забезпеченні національної безпеки Закон України «Про основи національного опору» також відводить національному опору та руху опору, який можна порівняти з партизанським рухом, однією з функцій якого є боротьба з диверсантами, оскільки тероборонівці повинні добре знати область, район, місцевість, в якій вони діють⁴⁸.

Повномасштабне вторгнення, а також гібридна війна російської федерації, яка триває з 2014 року, виявили в Україні й інші переваги, такі як потужний волонтерський рух та значний потенціал для самоорганізації суспільства. Активне навчання та підготовка представників органів державної влади, сил безпеки і оборони, зокрема за участю іноземних держав та НАТО, щодо комплексного реагування на різноманітні загрози значно підвищило рівень готовності держави до збройної агресії з боку російської федерації, яка якісно відрізняє нинішню ситуацію від тієї, що склалася у 2014 році. Безумовною перевагою є також лідерство Президента України, яке забезпечило не лише ефективне протистояння чисельно більшим силам противника, а й дало змогу організувати потужну міжнародну коаліцію демократичних держав на підтримку України.

⁴⁸ Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20?lang=uk#Text>

В умовах війни сформувалися нові можливості для захисту національних інтересів і подальшого відновлення країни після війни. Насамперед, йдеться про зміцнення двосторонніх відносин України з низкою країн світу, прогрес України на шляху євроінтеграції та у захисті суверенних прав у міжнародних судових інституціях, зокрема Міжнародному Суді ООН, загалом суспільний резонанс та підтримка України у світі тощо⁴⁹. При дослідженні документів стратегічного планування, зокрема, положень документу, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки; необхідно виокремити наступне.

Відповідно до положень Стратегії національної безпеки України, яка була затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020⁵⁰, стає і динамічне економічне зростання можливе, якщо є: розвиток ринкової конкуренції, демонополізація економіки та детінізації господарських відносин; захист права власності; дерегуляція та не допущення тиску на бізнес; залучення інвестицій; стає функціонування фінансової системи; удосконалення законодавства про організацію судової влади; розвиток науки, розбудова науково-дослідницької інфраструктури, а також ефективна взаємодія вчених із державним і приватним сектором, стимулювання інновації та запровадження новітніх технологій; сприяння розвитку галузей, що мають значний потенціал і можливості для виробництва високотехнологічної продукції цивільного та оборонного призначення; визначення та впровадження надійного механізму контролю за використанням нових технологій для гарантування безпеки людини і довкілля тощо.

Проте положення зазначеної стратегії не в повній мірі регламентують питання стосовно інноваційної складової національної безпеки. На підставі

⁴⁹ Резнікова О. Стратегічний аналіз безпекового середовища України. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti /stratehichnyu-analiz-bezpekovooho-seredovyshcha-ukrayiny>

⁵⁰ Про Стратегію національної безпеки України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 р., затверджено Указом Президента України № 392/2020 від 14.09.2020 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

декомпонування та дослідження структури національної безпеки можливо виявити її структурні елементи.

Так, стратегія національної безпеки – це основа для розроблення важливіших документів щодо планування у сферах національної безпеки і оборони, завдяки яким будуть визначатись шляхи та інструменти її реалізації. Стратегія воєнної безпеки України, що затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021⁵¹, передбачає досягнення таких цілей реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони та військового будівництва, як: ефективне управління у сфері оборони, засноване на засадах демократичного цивільного контролю, інші євроатлантичні принципи та стандарти, інноваційні рішення та сучасні бізнес-практики, програмне забезпечення управління проектами оборонних ресурсів, вдосконалені процеси визначення та задоволення потреб оборони України.

Основним завданням за пріоритетом – нарощування спроможностей Збройних Сил України, сил територіальної оборони у їх складі, інших складових сил оборони до виконання покладених завдань.

Основним завданням у порядку черговості є підвищення спроможності Збройних Сил України, сил територіальної оборони в їх складі та інших складових сил оборони виконувати завдання за призначенням регламентовано оновлення доктрин, концепцій, планів, інших документів щодо підготовки та застосування сил оборони в частині забезпечення їх здатності швидко утворювати необхідні угруповання та розгортатися на загрозованих напрямках, вести превентивні, непередбачувані, асиметричні та інноваційні дії для нівелювання чисельної і технологічної переваги противника, виконання завдань у відриві від основних сил, використовуючи єдиний інформаційний простір.

Тобто, пріоритетними повинні бути питання стосовно створення високоефективної інформаційної та інноваційної інфраструктури. Крім того, запровадження в силах оборони нової моделі управління інформаційними

⁵¹ Про Стратегію воєнної безпеки України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.03.2021 р., затверджено Указом Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>

ресурсами ґрунтується на міжвідомчій взаємодії, об'єднаній системі керівництва силами оборони та їх взаємосумісності, поєднанні виконання функціональних завдань з постійним навчанням і розвитком, зокрема вивчення та використання євроатлантичних принципів, заохочення інноваційного мислення та дій.

Стратегія кібербезпеки України, яка затверджена Указом Президента України від 26 серпня 2021 р. № 447/2021⁵² водночас визначає, що для досягнення стратегічної цілі «Формування нової моделі відносин у сфері кібербезпеки» Україна забезпечить ефективну протидію розвідувально-підривної діяльності у кіберпросторі та кібертероризму, зокрема, завдяки тому, що буде вдосконалено аналітичне і криміналістичне забезпечення контррозвідувального захисту кібербезпеки держави завдяки впровадженню інноваційних методик обробки та оцінки цифрових даних, формуванню електронних доказів. Таким чином, знову виокремлюються важливіші пріоритетні напрямки, щоб розвивалась інноваційна діяльність та інноваційна інфраструктура, які на жаль не мають відповідного відображення у вищезазначеному стратегічному документі.

Згідно з правилами адаптивного управління, аналіз ризиків і загроз національній безпеці має проводитися регулярно. Очевидно, що після закінчення війни безпекове середовище України зазнає значних змін. Будуть змінені пріоритетні потреби у сфері захисту національних інтересів та подальшого розвитку держави. Враховуючи це, після війни слід розпочинати новий цикл стратегічного планування, за результатами якого доцільно внести уточнення до Стратегії національної безпеки України та галузевих стратегій безпеки⁵³.

⁵² Про Стратегію кібербезпеки України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.05.2021 р., затверджено Указом Президента України від 26.08.2021 № 447/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>

⁵³ Бєлай. С.В., Кобзар О.Ф., Євтушенко І.В., Корнієнко В.В., Коба О.В. Правове регулювання службової та бойової діяльності у сфері безпеки та оборони України у кризових ситуаціях. Вісник Національної академії правових наук України. Т. 28. № 2. С. 76–85. URL: <http://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprrnu-2-2021-r>

Російська федерація ще багато років залишатиметься головним джерелом загроз національній безпеці України. Хоча найгірші прогнози щодо розширення агресії Російської Федерації проти України вже справдилися, після закінчення війни не варто очікувати від російського керівництва відмови від своїх агресивних планів щодо продовження експансіоністської політики щодо України (навіть якщо її лідери замінюються).

Початок російською федерацією повномасштабної війни проти України на тлі низки помилок у розрахунках російського керівництва щодо потенціалу стабільності української держави і суспільства унеможливив досягнення стратегічних цілей російською федерацією для створення напруженості на Заході на глобальному та регіональному рівнях, призвела до запровадження потужних міжнародних санкцій проти російської федерації, що завдало значних економічних, фінансових, політичних, технічних, іміджевих та інших втрат.

Зазнаючи збитків, російська федерація буде прагнути відновитися насамперед шляхом захоплення нових територій України під час війни та отримання доступу до ресурсів нашої держави. Фактор вимушених мігрантів з України до країн ЄС уже використовується російською федерацією як інструмент, що має політичний та економічний тиск на Захід. Але навіть після закінчення війни навряд чи російська федерація відмовиться від спроб різними способами зашкодити інтересам України, а також від втручання в її внутрішні справи, використовуючи цей спосіб як продовження тиску на Захід, щоб зняти санкції.

Розглянемо напрями трансформації державної політики у сфері забезпечення національної безпеки в умовах європейської інтеграції України у сфері «Політичний діалог, національна безпека та оборона».

Варто зазначити, що Верховною Радою України було виконано всі рекомендації Європейської комісії, які є необхідними для початку переговорів щодо вступу України до Європейського Союзу. Окреслені рекомендації були надані Україні разом із отриманням 23 червня 2022 року статусу кандидата на членство в ЄС. Частина з них є зоною відповідальності українського

парламенту. За 6 місяців від початку повномасштабної війни Російської Федерації проти України було ухвалено закон про реформу Конституційного Суду («Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсних засадах»), закони «Про медіа» та «Про національні меншини (спільноти)». Крім того, ухвалено закони щодо боротьби з відмиванням коштів («Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення порядку інформації, необхідної для проведення фінансового моніторингу»; «Про ратифікацію Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму»; «Про внесення змін до закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» щодо захисту фінансової системи України від держави, яка здійснює збройну агресію проти України, та адаптації законодавства до окремих стандартів FATF і вимог Директиви ЄС 2018/843»⁵⁴.

Існуючі механізми формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення національної безпеки в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції нашої держави не зовсім досконалі і потребують відповідної трансформації відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Тому у своїй діяльності органи державної влади мають зосередитися на повномасштабній реалізації базових домовленостей у зазначених сферах та використовувати всі наявні можливості для поглиблення галузевої інтеграції з ЄС та НАТО, насамперед у сфері безпеки.

Для цього слід комплексно поєднати різноманітні євроінтеграційні та євроатлантичні аспекти наближення України до ЄС та НАТО у безпековій сфері, а саме: оновити існуючі домовленості, переглянути відповідні параметри, внести зміни до ключових стандартів, досягти визначених цілей для

⁵⁴ ArmyInform. Верховна Рада ухвалила всі необхідні законопроекти для переговорів щодо вступу України до ЄС. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/12/14/verhovna-rada-pryjnyala-usi-neobhidni-zakonoprojekty-dlyaperegovoriv-shhodo-vstupu-ukrayiny-do-yes/>

забезпечення необхідного рівня національної безпеки України за відповідними напрямками.

Варто зазначити, що протидія колабораціонізму в усіх сферах суспільного життя в умовах повномасштабної війни Російської Федерації проти України є надзвичайно важливою складовою вдосконалення механізмів формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення національної безпеки України. Тому невідповідно, що від 14 березня 2022 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)», згідно з яким, крім невизнання української державності та суверенності, також підпадає під кримінальну відповідальність безпосередньо співпраця з окупантами, передача ресурсів незаконним воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованих територіях⁵⁵. Також Верховна Рада України ухвалила законопроект № 7186 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки», яким посилила відповідальність за пособництво державі-агресору. Відтепер за це каратимуть позбавленням волі на строк від 10 до 12 років та заборонять займати низку посад⁵⁶.

Окрім того, попри прийняття законодавчих документів щодо протидії колабораціонізму, необхідно ще забезпечити ефективність їх застосування та невідворотність відповідної адміністративної та кримінальної відповідальності за вказані протиправні дії. Тобто законодавчі акти України щодо протидії колабораціонізму мають «працювати», що особливо важливо в умовах сучасної російської військової агресії.

⁵⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність): Закон України № 2108-IX від 3 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>

⁵⁶ Яворович Т. До 12 років в'язниці. Рада посилила покарання за колабораціонізм. 2022. URL: <https://suspilne.media/221206-do-12-rokiv-vaznici-rada-posilila-pokarannaza-kolaboracionizm/>

Отже, забезпечення безпеки є однією з найважливіших функцій держави. Лише за безпечних умов існування людина може жити повноцінним життям. Забезпечення національної безпеки – це дуже складний механізм, від ефективності якого залежить доля всієї держави. В умовах війни, яка триває в Україні, певні плани, зв'язки, ідеї пройшли або не пройшли іспит на міцність і життєздатність. Очевидно, варто переосмислити деякі стратегічні цілі України, переглянути оцінки, зміцнити або перебудувати механізми забезпечення національної безпеки та стабільності. З огляду на значні зміни безпекового середовища, що нині тривають, в Україні після війни варто започаткувати новий процес стратегічного планування та оновлення стратегічних документів держави у сфері забезпечення національної безпеки й розвитку як вільної, незалежної, сильної демократичної держави.

3.2 Забезпечення прав людини у сфері національної безпеки у умовах протистояння військовій агресії

Виникнення і ствердження України як демократичної, незалежної та суверенної держави пов'язане насамперед із забезпеченням її національної безпеки. Водночас формування нашої держави як демократичної та правової пов'язане із забезпеченням прав людини у сфері національної безпеки. Сучасні виклики та загрози зумовили кардинальну трансформацію світового воєнного, економічного й соціального порядку. Глобальні зміни, пов'язані з війною в центрі Європи, поставили перед світовою цивілізацією низку викликів, спричинили невизначеність перспектив розвитку глобальної та національної економік, активізували пошук шляхів модернізації суспільних систем.

Різновекторні геополітичні впливи на Україну в умовах неефективності гарантій її національної безпеки, розв'язання війни на території України, критична зовнішня залежність національної економіки зумовлюють уразливість України. Агресивні дії росії, спрямовані на порушення суверенітету та територіальної цілісності, виснаження української економіки й підрив

суспільно-політичної стабільності з метою знищення України як держави й захоплення її територій, укотре актуалізують необхідність дослідження механізмів забезпечення прав людини у сфері національної безпеки.

Україна – європейська держава, яка протистоїть збройній агресії з боку російської федерації. Росія залишається джерелом довгострокових системних загроз національній безпеці України, світовій стабільності та міжнародним демократичним цінностям. Це обумовлює необхідність запровадження дієвої стратегії, яка має забезпечити припинення агресії та відновлення територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаного державного кордону на основі міжнародного права. Саме тому Стратегія національної безпеки України ґрунтується на трьох основних засадах державної політики: стримування, стійкість, взаємодія⁵⁷.

У Законі України «Про національну безпеку України» національну безпеку України визначено як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз»⁵⁸. Фактично національну безпеку можна схарактеризувати як стан організації захисту відповідних об'єктів, який гарантуватиме їх цілісність і недоторканість. Науковці підкреслюють, що «головною ознакою, що розкриває зміст поняття національної безпеки, виступає захищеність. Саме ця ознака характеризує безпеку з погляду засобів її досягнення. Не заперечуючи її роль та місце у забезпеченні безпеки, ми маємо розглядати під кутом зору того, чи достатньо цього для забезпечення безпеки взагалі (людини, суспільства, держави)»⁵⁹.

При цьому законодавець не пропонує переліку об'єктів, які є складовими національної безпеки. Зазначимо, що національна безпека охоплює практично всі сфери суспільного життя і має розумітися як захищеність життєво важливих

⁵⁷ Всеукраїнський Форум «Україна 30» Безпека країни 11-13 травня 2021 р. URL: https://ukraine30.com/national_security/

⁵⁸ Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>

⁵⁹ Щербанюк О. Права людини і національна безпека: проблеми забезпечення конституційним судом України. Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції: зб. матеріалів міжнар. аук.-практ. конф. (м. Київ, 27 червня 2019 р.) Київ: ВАІТЕ, 2019. С. 370.

інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Цитоване визначення національної безпеки свідчить про існування таких об'єктів (складових частин) національної безпеки:

- державний суверенітет,
- територіальна цілісність,
- демократичний конституційний лад та інші національні інтереси

України, що потребують захисту від реальних та потенційних загроз.

Зауважимо, що наведений перелік об'єктів національної безпеки прийнято називати національними інтересами України. Однак сама норма закону засвідчує, що цей перелік є невичерпним і до нього можуть належати й інші об'єкти. У зв'язку із цим виникає логічне запитання про повний перелік національних інтересів, його законодавче закріплення, а також забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах протистояння військовій агресії з боку російської федерації як об'єкт національної безпеки.

Науковці вважають, що «основним об'єктом тут виступає людина і громадянин, їхні конституційні права й обов'язки. Саме людина (як особистість) у сукупності і взаємодії з іншими створює суспільство, володіє власними (особистими) потребами, інтересами й потребує їхнього захисту. Потреби та інтереси мають первинний характер і тільки завдяки їм і задля них людина створює суспільство, яке формує інтереси більш високого порядку. Завдяки своїй спонукальній, динамічній природі потреби стимулюють і скеровують діяльність людини на зміну панівного середовища, на створення нових, більш досконаlih умов життя, іншими словами, виступають як рушійні сили суспільного розвитку. За своєю суттю потреби суспільства й особистості не лише мають єдину спрямованість, а й у підсумку збігаються. Не випадково захист інтересів особистості визнається пріоритетами суспільства. Тому особистість є об'єктом безпеки і за своїм понятійним обсягом залишається в підпорядкуванні до поняття суспільства»⁶⁰. Погоджуючись із основною тезою

⁶⁰ Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія / В. О. Антонов; наук. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: Талком, 2017. С. 274-275.

автора, зауважимо, що права та свободи людини є не основним об'єктом, а первинним. Тобто із гарантування поваги до людини, її життя, прав та свобод починає формуватися суспільство. Коли забезпечено права кожного громадянина у сфері національної безпеки, тоді можна стверджувати, що національна безпека суспільства в цілому забезпечена.

Отже, розв'язуючи суперечку стосовно того, що важливіше для держави – безпека особи чи національна безпека, державна безпека, зауважимо, що оскільки вся система національних інтересів визначається сукупністю основних інтересів людини, суспільства, держави, то на сучасному етапі передусім мають забезпечуватися права та свободи людини, її безпека. Якщо вони будуть гарантовані, захищені державою, тоді автоматично будуть забезпечені конституційний лад, суверенітет та територіальна цілісність держави. За такої постановки питання пріоритет надається людині, її правам та свободам, які є найвищою цінністю.

У порівняльно-правовому контексті зазначимо, що в ст. 3 Закону України «Про основи національної безпеки»⁶¹ було визначено об'єкти національної безпеки (наразі закон втратив чинність). На сьогодні в Законі України «Про національну безпеку України» відсутнє визначення об'єктів національної безпеки, однак можна з упевненістю стверджувати, що відсутність законодавчого визначення жодним чином не заперечує необхідність забезпечення безпеки особи, суспільства та держави, особливо під час воєнного стану.

Отже, на наше переконання, об'єктами національної безпеки є:

- людина – її життя, права, свободи, законні інтереси;
- суспільство – його безпека, духовні, моральні цінності, захищеність від навколишніх загроз;
- державна – її державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний лад.

⁶¹ Про основи національної безпеки України: Закону України від 19.06.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

Послідовність зазначення цих об'єктів не має принципового значення, адже кожен із об'єктів посідає важливе місце в системі забезпечення національної безпеки України. Проте, як зазначалося вище, права та свободи особи є первинним об'єктом в системі об'єктів національної безпеки.

Початок повномасштабного вторгнення наочно проілюстрував, що порушення територіальної цілісності держави одночасно тягне за собою порушення прав та свобод особи, її інтересів, її права на життя тощо. Грубе порушення прав та свобод конкретного громадянина (наприклад, застосування органами досудового розслідування поведження, що принижує честь та гідність) призведе до порушення демократичного режиму й конституційних засад тощо.

Продовжуючи дослідження, маємо звернути увагу, що забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах протистояння військовій агресії російської федерації відбувається за різними напрямками – законодавчим, правозастосовним, політичним, судовим тощо. Так само права людини у сфері національної безпеки забезпечуються в різних галузях права – конституційному, кримінально-правовому, кримінальному процесуальному, цивільно-правовому тощо.

Говорячи про забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах протистояння військовій агресії з боку російської федерації, маємо зазначити, що фактично йдеться про забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах воєнного стану. Із 24 лютого 2022 р. можна з упевненістю стверджувати, що терміни «конфлікти», «агресія», «територіальні спори та претензії» не повною мірою відображають реальну ситуацію. Варто говорити саме про воєнний стан, повномасштабну війну. Так, у законодавстві воєнний стан визначається як «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого

самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень». Оскільки військова агресія росії проти України розпочалася ще у 2014 р., законодавець визначив цитований термін «воєнний стан» ще у 2015 р., і у 2022 р. зміни до цієї дефініції не вносилися. Як було зазначено, введення воєнного стану передбачає обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб. Підкреслимо, що саме обмеження, а не можливість порушення або відсутність відповідальності за їх порушення. При цьому правовою підставою такого обмеження буде виступати факт введення воєнного стану.

Продовжуючи дослідження, зазначимо, що порядок введення воєнного стану визначається у ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» і є цілим комплексом дій, які пов'язані між собою і в кінцевому підсумку завершуються оприлюдненням Указу Президента України разом із законом щодо затвердження такого указу Президента України та набрання ним чинності⁶².

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», в указі Президента України про введення воєнного стану має зазначатися вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Відповідним указом є Указ Президента України №64/2022 від 24.02.2022 р. «Про введення воєнного стану в Україні», у якому визначено, що «можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина,

⁶² Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану...»⁶³. Отже, щодо забезпечення прав людини в умовах воєнного стану зазначимо, що їх обмеження можливе лише в тому випадку, якщо ці права прямо визначені в Указі Президента України. Підсумовуючи, констатуємо, що другою підставою їх обмеження є їх закріплення в Указі Президента України.

Тлумачення наведених вище положень дає підстави стверджувати, що можуть бути обмежені права фізичних і юридичних осіб. Враховуючи обмежений обсяг дослідження, пропонуємо зосередитися тільки на питанні захисту прав фізичних осіб в умовах воєнного стану. Наразі можуть бути обмежені такі права та свободи фізичних осіб: право на недоторканність житла (ст. 30 Конституції України); право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України); право на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32 Конституції України); свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України (ст. 33 Конституції України); право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34 Конституції України); право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38 Конституції України); право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39 Конституції України); право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41 Конституції України); право на підприємницьку діяльність (ст. 42 Конституції України); право на працю (ст. 43

⁶³ Указ Президента України №64/2022 від 24.02.2022 р. «Про введення воєнного стану в Україні». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

Конституції України); право на страйк (ст. 44 Конституції України); право на освіту (ст. 53 Конституції України)⁶⁴.

Цитовані права людини, які гарантовані Конституцією України, підлягають захисту також і в окремих галузях права. Так, забезпечення права на недоторканність житла, на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, на повагу до приватного життя, визначаються як засади кримінального провадження і забезпечуються відповідними правоохоронними й судовими органами.

Щодо забезпечення прав людини на рівні національної безпеки, то варто сказати, що обмеження, звуження цих прав не допускається в умовах воєнного стану, як і в мирний час. Отже, права людини, які належать до сфери національної безпеки, підлягають захисту та охороні незалежно від дії особливих правових режимів. На підтвердження висловленої тези наведемо законодавче положення. Так, відповідно до ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» «державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина - їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства - його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави - її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища - від надзвичайних ситуацій»⁶⁵. Підкреслимо, що одним із провідних напрямів діяльності держави є захист прав та свобод людини і громадянина.

Уся система національних інтересів визначається сукупністю основних інтересів людини, суспільства, держави, і на сучасному етапі передусім мають забезпечуватися права та свободи людини, її безпека. Констатовано, що забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах протистояння

⁶⁴ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

⁶⁵ Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>

військовій агресії з боку російської федерації, фактично відбувається в умовах дії особливого правового режиму - воєнного стану. При цьому забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах протистояння військовій агресії російської федерації відбувається за різними напрямками – законодавчим, правозастосовним, політичним, судовим тощо. Так само права людини у сфері національної безпеки забезпечуються в різних галузях права – конституційному, кримінально-правовому, кримінальному процесуальному, цивільному тощо.

Стосовно забезпечення прав людини в умовах воєнного стану зазначимо, що обмежуватися вони можуть лише в тому випадку, якщо ці права прямо визначені в Указі Президента України. Щодо фізичних осіб, то наразі можуть бути обмежені такі права, як-от: право особи на недоторканність житла, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на невтручання в особисте і сімейне життя, свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України тощо. Щодо забезпечення прав людини на рівні національної безпеки, то варто сказати, що обмеження, звуження цих прав не допускається в умовах воєнного стану, як і в мирний час. Отже, права людини, які належать до сфери національної безпеки, підлягають захисту та охороні незалежно від дії особливих правових режимів.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження та теоретичного узагальнення, одержані у процесі дослідження результати, що підтверджують гіпотезу, дають підстави стверджувати про досягнення поставленої мети, реалізацію визначених завдань і дозволяють зробити такі висновки:

1. Концептуальне значення міждисциплінарного поняття «національна безпека» полягає в його універсальному неідеологічному характері, що притаманне суспільству, об'єднаному у межах певної держави. Значення безпеки полягає у здійсненні впливу на напрями державної політики та систему відповідних державних органів. Загалом розуміння національної безпеки є характерним для демократичного суспільства та демократичних держав. Національну безпеку потрібно трактувати як захищеність (стан та процес підтримання стану) інтересів суспільства, що складає населення держави.

2. Організаційно-правові моделі системи забезпечення національної безпеки України полягають у виокремленні суб'єктного складу, постановці завдань та наділенні відповідними повноваженнями. Виокремлено три організаційні моделі для системи забезпечення національної безпеки України, які встановлювалися законодавчо.

Перша з них визначалася Концепцією національної безпеки України від 16.01.1997 р. і полягала у визнанні особливого статусу у системі суб'єктів забезпечення для українського народу, який здійснював повноваження через форми безпосередньої демократії, а також органи державної влади. До суб'єктів належали державні органи відповідно до компетенції.

Друга модель, що встановлювалася спеціальним законодавчим актом у 2003 році, передбачала широкий перелік суб'єктів забезпечення національної безпеки з відповідним обсягом повноважень та наявністю механізмів координації їхньої діяльності.

Третьою моделлю визнано систему, побудовану після ухвалення Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р., що полягає у встановленні спеціальної системи забезпечення національної безпеки у відповідному секторі та виокремленні сил безпеки та сил оборони.

3. Таким чином, можна виокремити такі проблеми забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу.

По-перше, проблема формування дієвих механізмів запобігання та протидії корупції. Зазначені механізми передбачають формування системних шляхів запобігання корупції та поліпшення механізмів боротьби з корупцією. Саме корупція наносить непоправної шкоди репутації країни, органам державної влади, що може нашкодити плідній міжнародній співпраці, яка так потрібна на даному етапі.

По-друге, формування ефективної системи освіти, спрямованої на формування якісного людського капіталу країни. Людський капітал країни – важливий ресурс для відновлення економіки, формування боєздатних збройних сил, оновлення наукового потенціалу суспільства.

По-третє, потребує формування ефективних засобів обороноздатності країни, перерозподілу фінансування з урахуванням розвитку оборонно-промислового комплексу, формування науково-дослідних лабораторій, діяльність яких спрямована на розроблення нових методів захисту населення та військовослужбовців, розроблення та випробування інноваційної зброї та ін.

По-четверте, проблема забезпечення інформаційної безпеки, забезпечення захисту суспільства від фейків та викривлень інформації, які можуть призводити до панічних настроїв населення, негативного сприйняття державно-управлінських рішень органів державної влади, втрати довіри до органів державної влади, що може в умовах війни призвести до непоправних наслідків.

По-п'яте, забезпечення ментальної безпеки, яка виявляється запорукою виживання суспільства та держави.

По-шосте, проблемою у системі забезпечення національної безпеки є фінансування. Питання фінансової безпеки держави набувають величезного значення, оскільки оборона країни, збройні сили, функціонування органів оборони та захисту спираються на достатнє та стабільне фінансове забезпечення, як вітчизняне, так і з залученням міжнародної допомоги.

По-сьоме, проблема забезпечення патріотичного виховання дітей, молоді з метою формування їхньої національної самосвідомості, розуміння важливості мови, національної культури у системі національної безпеки.

По-восьме, формування дієвої співпраці України з міжнародним співтовариством із питання оборони та захисту, формування безпекового середовища життєдіяльності світового співтовариства, формування захисту від глобальних викликів та проблем.

4. Сутність внутрішньополітичної безпеки полягає в наявності стійкої політичної діяльності в межах держави і політичної стабільності суспільства, що досягається формуванням стійкої політичної системи. Ця система покликана забезпечувати баланс інтересів різних соціальних груп і потребує існування соціальної правової держави, де закон і чітка система правил гри однаковою мірою застосовується державою, політиками і суспільством. Саме в цьому розумінні держава виступає гарантом дотримання прав громадянина.

Внутрішньополітична безпека – це стабільний стан політичної системи суспільства, що визначається законодавчою гілкою державної влади і який досягається системою заходів, спрямованих на збереження конституційного ладу держави, забезпечення державотворення і політичної системи суспільства.

5. Варто переосмислити деякі стратегічні цілі України, переглянути оцінки, зміцнити або перебудувати механізми забезпечення національної безпеки та стабільності. З огляду на значні зміни безпекового середовища, що нині тривають, в Україні після війни варто започаткувати новий процес стратегічного планування та оновлення стратегічних документів держави у сфері забезпечення національної безпеки й розвитку як вільної, незалежної, сильної демократичної держави.

6. Обмеження, звуження прав людини не допускається в умовах воєнного стану, як і в мирний час. Отже, права людини, які належать до сфери національної безпеки, підлягають захисту та охороні незалежно від дії особливих правових режимів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія / В. О. Антонов; наук. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: Талком, 2017. 576 с.
2. Бєлай. С.В., Кобзар О.Ф., Євтушенко І.В., Корнієнко В.В., Коба О.В. Правове регулювання службової та бойової діяльності у сфері безпеки та оборони України у кризових ситуаціях. Вісник Національної академії правових наук України. Т. 28. № 2. С. 76–85. URL: <http://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-narprnu-2-2021-r>
3. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 2000 р. 236 с.
4. Богданович В.Ю., Ворович Б.О., Марко Є.І. Інформаційна безпека як основа воєнної безпеки держави та суспільства. URL: <http://znp-cvsd.nuou.org.ua/article/download/168924/168736/372345>.
5. Богданович В. Ю., Семенченко А. І., Єгоров Ю. В., Бортник О. О. Теоретико-методологічні засади забезпечення національної безпеки держави у її визначальних сферах : монографія. К. : Видавництво Кий, 2007. 370 с.
6. Васильчишин О., Титор В., Кекіш І. Національна безпека держави: особливості забезпечення у режимі воєнного стану. *Економічний аналіз*. 2022. Т. 32. № 4. С. 289–297.
7. Виклики й загрози національній безпеці у контексті геополітичного та геоекономічного вибору України : матеріали круглого столу (м. Київ, 3 груд. 2014 р.) / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, к-драглобалістики, євроінтеграції та упр. нац. Безпекою ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, Г. П. Ситника. Київ : НАДУ, 2014. 161 с.

8. Вонсович О. С. Національна безпека України в умовах сучасних геополітичних змін. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2017. Вип. 24 (2). С. 18–24.
9. Вонсович О. Стан національної безпеки України в сучасній геополітичній ситуації. *Політичний менеджмент*. 2012. № 1–2. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/vonsonovych_stan.pdf.
10. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : Вибр. наук. пр. Київ: НІСД, 2016. 528 с.
11. Всеукраїнський Форум «Україна 30» Безпека країни 11-13 травня 2021 р. URL: https://ukraine30.com/national_security/
12. Газін В.П. Внутрішньополітичні процеси і формування зовнішньої політики. Незалежність України: проблеми, поступ, перспективи : збірник матеріалів круглого столу. Кам'янець-Подільський : К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2011. С. 18-22.
13. Гетьманчук М. П., Грищук В. К., Турчин Я. Б. Політологія: навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 415 с.
14. Горбатюк С. Є. Еволюція феномену безпеки: від стародавніх політико-правових учень – до сучасної наукової думки. *Вісник НАДУ при Президентіві України*. 2016. № 2. С. 28-35.
15. Горло Н. В. Концептуальні засади і практика іредентизму: внутрішньополітичний і міжнародно-політичний контексти : монографія. Запоріжжя : Запоріз. нац. ун-т., 2019. 446 с.
16. Гулай В. В. Внутрішньополітична безпека України крізь призму концептуалізації гібридних викликів та загроз (2014-2018 рр.). *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2018. № 8. С. 119-126.
17. Доронін І. М. «Демілітаризація» спецслужб України та правові проблеми організації влади. *Право і суспільство*. 2019 № 2 (1). С. 119-125.
18. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (гол.) та ін. ; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України.

- Київ : НАДУ, 2011. Т. 1: Теорія державного управління / наук.-ред. кол.: В. М. Князев та ін. 2011. С. 157.
19. Задувайло О. К. Розкриття інформації з обмеженим доступом як загроза внутрішньополітичній безпеці держави : автореф. дис. канд. політ. наук. Київ, 2018. 19 с
20. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.
21. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
22. Копанчук В. О. Державна політика у сфері національної безпеки та охорони громадського порядку: дис. ... докт. наук держ. упр. Харків, 2020. 375 с.
23. Коробцова Д. В. Правове забезпечення фінансової безпеки держави в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 2. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261779/258188>.
24. Косілова О. І. Політична безпека в системі національної безпеки України. *Правова інформатика*. 2011. № 1(29). С. 72-78.
25. Костюк Т. О. Динаміка змін політичних інститутів і процесів в «післяпомаранчевій» Україні: співвідношення міжнародних та внутрішньополітичних аспектів : автореф. дис. ... канд. політ. наук. Львів, 2013. 18 с.
26. Кравчук О. Ю. Загрози та виклики політичній безпеці України в умовах гібридної війни : автореф. дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 2019. 20 с.
27. Криштанович М.Ф., Пушак Я.Я., Флейчук М.І., Франчук В.І. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення. : монографія. Львів : Сполом, 2020. 418 с.
28. Кремень В. Г., Бінько І. Ф., Головащенко С. І. Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення: монографія. Київ: МАУП, 1998. С. 64–65.

29. Клітченко О. С. Забезпечення внутрішньополітичної безпеки держави в умовах суспільно-політичних трансформацій: досвід Румунії та Болгарії : автореф. дис. ... канд. політ. Наук. Київ, 2010. 24 с.
30. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки: підручник. Київ : КНТ, 2009. 576 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-154.html>
31. Моргалюк О.В. Проблема забезпечення національної безпеки в умовах глобалізації. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11323/1/Morgalyk__425-428.pdf
32. Національна безпека держави: філософсько-правовий і соціально-економічний аналіз : монографія / В. Бліхар та ін. Хмельницький : ХУУП ім. Л. Юзькова, 2021. 404 с.
33. Нижник Н. Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) : навч. посіб. для вищих навч. Закладів. Київ : Преса України, 2000. 304 с.
34. Омельчук В. А. та ін. Забезпечення національної безпеки за основними напрямками життєдіяльності України: навчальний посібник: у 2-х ч.: Ч. I / ред. А. М. Кислого і М. П. Стрельбицького. Київ : МАУП, 2021. 304 с.
35. Орел М. Г. Політична безпека як складова національної безпеки: теоретичний аспект. *Науковий часопис Академії національної безпеки*. 2018. № 1. С. 22-34.
36. Паламарчук М. О. Ефективність механізмів народовладдя як основа внутрішньополітичної безпеки України : автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2007. 16 с.
37. Пархоменко-Куцевіл О. Проблеми забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування»*, Вип. 3, 2023. С. 143-150.
38. Піча В. М. Політологія: сучасні терміни і поняття. Львів: Новий Світ-2000, 2015. 516 с.

39. Положення про Адміністрацію державної прикордонної служби України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 № 533. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-2014-%D0%BF>
40. Положення про Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 03.09.2014 № 411. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2014-%D0%BF>
41. Положення про Державну міграційну службу України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 № 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF>
42. Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність): Закон України № 2108-IX від 3 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>
43. Про внесення змін до Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» щодо вдосконалення координації і контролю у сфері національної безпеки і оборони: Закон України від 25.12.2014 № 43- VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-19#n26>
44. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>
45. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>
46. Про основи національної безпеки України: Закону України від 19.06.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
47. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 № 1702- IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20?lang=uk#Text>
48. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389- VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
49. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>

50. Про Стратегію воєнної безпеки України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.03.2021 р., затверджено Указом Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>
51. Про Стратегію забезпечення державної безпеки: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.12.2021 р., затверджено Указом Президента України № 56/2022 від 16.01.2021 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377>
52. Про Стратегію кібербезпеки України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.05.2021 р., затверджено Указом Президента України від 26.08.2021 № 447/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>
53. Про Стратегію національної безпеки України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 р., затверджено Указом Президента України № 392/2020 від 14.09.2020 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
54. Ребкало В. Д. Політична стабільність і політична безпека: характер та механізми взаємозв'язку. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2011. № 3. С. 159–169.
55. Резнікова О. Стратегічний аналіз безпекового середовища України. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti / stratehichnyy-analiz-bezpekovo-ho-seredovyshcha-ukrayiny>
56. Русенко Н. В. Стан розробки проблеми забезпечення внутрішньополітичної безпеки України. *Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека»*. 2023. № 5. С. 52- 59.
57. Словник термінів та визначень недержавної системи безпеки України / В. В. Крутов, П. Я. Пригунов, М. О. Будаков та ін. Київ : УСПП, 2008. С. 37–38.
58. Указ Президента України №64/2022 від 24.02.2022 р. «Про введення воєнного стану в Україні». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

59. Шмоткін О. Теоретичні основи правової безпеки. Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку: матеріали II Міжнар. наук. – практ. конф. (Острог, 8 черв. 2018 р.). Острог, С. 119–123.
60. Щербанюк О. Права людини і національна безпека: проблеми забезпечення конституційним судом України. Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції: зб. матеріалів міжнар. аук.-практ. конф. (м. Київ, 27 червня 2019 р.) Київ: ВАІТЕ, 2019. С. 368-375
61. Яворович Т. До 12 років в'язниці. Рада посилила покарання за колабораціонізм. 2022. URL: <https://suspihne.media/221206-do-12-rokiv-vaznici-rada-posilila-pokarannaza-kolaboracionizm/>
62. ArmyInform. Верховна Рада ухвалила всі необхідні законопроекти для переговорів щодо вступу України до ЄС. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/12/14/verhovna-rada-pryjnyala-usi-neobhidni-zakonoprojekty-dlyaperegovoriv-shhodo-vstupu-ukrayiny-do-yes/>
63. Cotton Blackburn. Kustoff unveil bill to restrict Chinese STEM graduate student visas & thousand talents participants. Press Release. Available from: https://www.cotton.senate.gov/?p=press_release&id=1371.
64. Herman A. America's STEM Crisis Threatens Our National Security. American Affairs. 2019. III (1). Available from: <https://americanaffairsjournal.org/2019/02/americasstem-crisis-threatens-our-national-security>.
65. PACE Recommendation 1402 (1999) «Control of internal security services in Council of Europe member states», adopted 26.04.1999 (9 sitting)// URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/XrefXML2HTMLen.asp?fileid=16689&lang=EN>